

Шкільна бібліотека

Іван Франко

Захар Беркут

FOLIO

Шкільна бібліотека української і зарубіжної літератури

Іван Франко
Захар Беркут

«Фолио»

1882

ББК 84(4УКР)

Франко І. Я.

Захар Беркут / І. Я. Франко — «Фолио», 1882 — (Шкільна бібліотека української і зарубіжної літератури)

ISBN 978-966-03-5461-6

Іван Франко (1856–1916) — незаперечний класик української літератури. Всебічно обдарований, енциклопедично освічений, надзвичайно працьовитий, він був поетом, прозаїком, драматургом, критиком й істориком, перекладачем, видавцем. Сюжети для своїх творів Франко черпав з життя і боротьби рідного народу, з першоджерел людської культури, і, як не дивно, своєї актуальності вони не втратили. Повість «Захар Беркут» — це найвідоміший художній твір Івана Франка на історичну тему. Відтворюючи історичне минуле, боротьбу жителів місцевості Тухля проти монголо-татар, письменник переплітає художню вигадку та народну творчість, беручи за основу широко відому в Галичині і в Закарпатті легенду про те, як тухольська громада весною 1241 року затопила монгольське військо. І як би там не було, але сьогодні ця повість сприймається напрочуд сучасно, коли йдеться про визволення нашої рідної землі від загарбників.

ББК 84(4УКР)

ISBN 978-966-03-5461-6

© Франко І. Я., 1882

© Фолио, 1882

Содержание

Повість про силу і мудрість	6
Захар Беркут	14
I	14
II	25
Кінець ознакомительного фрагмента.	32

Іван Якович Франко

Захар Беркут

© М. З. Легкий, передмова, примітки, Словничок маловживаних слів, 2017

© О. А. Гугалова, художнє оформлення, 2017

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2010

* * *

Повість про силу і мудрість

«Чим ми побідили? Чи нашим оружжям тільки? – розмірковував Захар Беркут після перемоги тухольців над дикою степовою монгольською ордою. – Ні. Ми побідили нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю. Уважайте добре на се! Доки будете жити в громадським порядку, дружно держатися купи, незламно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить вас». Крізь століття вустами мудрого провідника промовляє до нас Письменник, Мислитель, Громадянин. Чи дослухаємося до його заповітів? Чи дружно стоїмо всі за одного, а один за всіх у важкий для України час? Чи тільки зброєю переможемо новітню задонську навалу? Веду до того, що повість Івана Франка «Захар Беркут» не просто майстерний художній твір, призначений для обов'язкового шкільного читання. «Захар Беркут» – то значно більше: це той «майстерверк» (шедевр), з якого кожен читач повинен зачерпнути мудрості й сили, відваги й насаги...

Задум історичного твору виник у Франка ще навесні 1882 року: у листі до приятеля Івана Белея він повідомляв: «Тепер, коби час, задумав я узятися так, *intra parenthesim* [між іншим. – М. Л.] до одної історичної новели; а властиво до новели на історичнім тлі, в котрій би можна блиснути ярким реалізмом. Але на се треба сили, котрої тепер у мене за вічною втомою мало» [т. 48, с. 308]¹. У той час через важке матеріальне становище письменник змушений був жити в Нагуєвичах, займатися сільськогосподарською працею, яка майже унеможливила літературну творчість. З гіркотою сповіщав того ж адресата: «Так і чую, що моя „письменська снага“ щезає, що мені чимраз трудніше приходить що-небудь написати, що чимраз менше речей мені удається. У мене тут багато позачинаного, а ще більше позадумованого, – та що, ні часу, ні сили кінчити. А тут ще недостача хоч скільки-небудь оживляючого товариства, недостача всього, що будить у чоловіці думки і дає які-небудь враження, одностайне, вправді художнє життя» [т. 48, с. 316–317]. Як на те, у вересні 1882 р. журнал «Зоря» оголосив конкурс на написання найкращої повісті або роману. Франко відгукнувся на нього і відразу ж узявся за написання повісті, над якою працював, як сам зазначив, у Нагуєвичах від 1 жовтня до 15 листопада 1882 р. Повідомлення про конкурс «Зорі», таким чином, стимулювало творчий процес, а інтенсивна праця над повістю (її написано за півтора місяця) сприяла подоланню творчої кризи.

У передмові до твору автор дуже побіжно вказав на походження сюжету, зокрема на історичні джерела та народні перекази: «Головна основа взята почасти з історії (напад монголів і їх ватажок Пета²), а почасти з переказів народних (про втоплення монгольської ватаги і ін.)» [т. 16, с. 7]. Немає достеменних відомостей, чи до написання повісті Франко знав польські історичні хроніки Я. Длугоша, М. Кромера, М. Стрийковського, Б. Ваповського, Й. Бельського, студії українських істориків А. Петрушевича, І. Шараневича та ін. (дві останні зберігалися в бібліотеці Дрогобицької гімназії), у яких йдеться про напади монголо-татар на Русь. У літописі Кромера («Kronika Polska») є інформація про перемогу над татарами, 1489 р. загнаними в трясовину [див.: т. 42, с. 423]. Ймовірно, імпульсом до створення розв'язки повісті міг стати «Щоденник подорожі до Татр» Северина Гоцинського, в якому йдеться, зокрема, про вузьку долину Косцеліско, де польські верховинці знищили значно чисельніше татарське військо (за іншою версією – шведське)³.

¹ Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К., 1976–1986. – Т. 48. – С. 308. (Покликаючись на це видання, в дужках вказуємо том і сторінку. – М. Л.)

² Пета – Субедей (Супатай; 1176–1248) – монгольський полководець, соратник Чингісхана. Командував монгольським військом в битві з русичами на річці Калці (1223); був фактичним керівником західного походу монголів (1236–1242), під час якого захопив і пограбував багато українських міст.

³ Денисюк І. Історична белетристика Івана Франка // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн.

У журналі «Житє і слово» Франко опублікував народні оповідання про напади татар на Нагуєвичі й поблизькі села, що їх чув від батька й матері в підліткові роки⁴ й що їх використав також у сюжеті ранньої поеми «Пани Туркули». Дослідники зафіксували народні перекази про потоплення татар; про те, що на місці теперішньої Тухлі було гниле («тухле») озеро (від нього, за народною етимологією, походить назва села), в якому нічого не жило; і навіть про те, що Захар Беркут – реальна особа⁵. Іншими словами, там, де бракувало історичних даних, письменник вдавався до легендарного матеріалу, поєднавши його з життєвими реаліями далекого минулого. Можна вести мову й про сюжетні перегуки «Захара Беркута» з поемою Адама Міцкевича «Пан Тадеуш» (сцени полювання) та повісткою Миколи Устияновича «Страсний четвер» (юнак рятує дівчину від розлученого звіра).

Найголовніше ж джерело повісті – творча уява й фантазія Франка, котрі допомогли йому синтезувати відомості про історичні події з фольклорним матеріалом та з актуальними для нього громадсько-політичними ідеями та ідеалами, зокрема пошуком моделі ідеальної суспільної організації. У дебюті повісті подано типово романтичну опозицію «колись – тепер»: глорифікований колишній ідеальний суспільний лад Тухольщини (громаду) протиставлено теперішній розрізненості селянських господарств, їхній нужденності й слабкості. «Сумно і непривітно тепер в нашій Тухольщині⁶! – двічі наголошує автор. – Але найбільше змінилися люди. Зверху глянувши, то немовби змоглася між ними „культура“, але на ділі виходить, що змоглося тільки їх число. Сіл і присілків більше, хат по селах більше, але зате по хатах убожество більше і нужда більша. Народ нужденний, прибитий, понурий, супроти чужих несмілий і недотепний. Кождий дбає тільки про себе, не розуміючи того, що таким робом роздроблюються їх сили, ослаблюється громада» [т. 16, с. 9]. Сюжет повісті є, по суті, ілюстрацією того, «що може бути пожадане і для наших „культурних“ часів» [т. 16, с. 10], зокрема монолітності й могутності сільської громади з усталеними для неї традиціями й високими моральними засадами; громади, яка не визнає над собою ні князівської, ні боярської влади; общини, котру очолює мудрий і досвідчений провідник.

«Захар Беркут» – повість на історичну тематику, причому інтегральними в ній є теми межисоціальних та міжнаціональних стосунків, а також відносин «особистість – соціум». Події відбуваються 1241 року в карпатському селі Тухля. Тухольську громаду очолює в повісті Захар Беркут, 90-річний старець, ідеалізований тип суспільного провідника. Таке ім'я Франко дав своєму персонажеві не випадково, адже орнітологи описують беркута як великого хижого птаха, котрий гніздиться здебільшого на високогір'ях, зокрема й карпатських. У народі цей птах здобув собі славу короля (царя) птахів за свою силу, гордовиту сміливість і мудрість (вполювати його складно). Р. Горак та Я. Гнатів припускають, що ім'я головного героя повісті могло виникнути від імені Франкового брата Захара, запеклого рибалки й мисливця, котрий одного разу вполював великого беркута й приніс мертвого птаха на нагуєвицьке подвір'я⁷. Символом-оберегом дому Беркутів у повісті є великий беркут, грізного вигляду котрого побоюються чужосельці. Зрештою, сам Захар Беркут завдяки мудрості й рішучості став своєрідним оберегом тухольської громади.

– Л., 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – С. 38, 39.

⁴ Татарські напади на Підгір'є // Житє і слово. – 1895. – Т. 3. – Кн. 2. – С. 227–228.

⁵ Сокіл В. Фольклорні джерела повісті І. Я. Франка «Захар Беркут» // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 9. – С. 76.

⁶ Тухольщина – місцевість, що прилягає до села Тухлі (тепер Сколівського району Львівської області). Село розташоване в бойківських Карпатах, у вузькій долині річки Опір (притоки ріки Стрий). Твір Франка прославив село: на південній його околиці, на горі Захар Беркут, встановлено пам'ятник цьому персонажеві – там, де, за народними переказами, його поховано. У селі є камінь, начебто той, яким перекривали русло ріки. Тут можна почути версію, що саме в Тухлі Франко написав свою повість, хоча, як достеменно відомо, «Захара Беркута» письменник створив у рідних Нагуєвичах.

⁷ Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. – Л., 2000. – Кн. 1: Рід Якова. – С. 34.

Він, власне, не лише очільник, а й творець цього міцного й злитого соціуму. «Громада – то був його світ, то була ціль його життя» [т. 16, с. 40], – констатує автор. Замолоду подавшись у Скитський монастир, де від старця Акинтія навчився лікарської справи і де чимало наслухався про громадські порядки в північній Русі, в Новгороді й Пскові, він повернувся до рідної Тухлі не лише лікарем, а й громадянином, котрий мав за мету «віддати ціле своє життя на поправу й скріплення добрих громадських порядків у своїй рідній Тухольщині» [т. 16, с. 41]. «Високий ростом, поважний поставою, строгий лицем, багатий досвідом життя й знанням людей та обставин, Захар Беркут був правдивим образом тих давніх патріархів, батьків і провідників цілого народу, про яких говорять нам тисячолітні пісні та перекази» [т. 16, с. 39]. Ідею дружньої й сильної громадської влади («громада була для себе і суддею і впорядником у всьому» [т. 16, с. 41]), відпорної на впливи князівсько-боярської сили і здатної протистояти зовнішнім агресорам, Беркутові вдалося реалізувати завдяки наполегливій 70-літній праці. Вправний і мудрий оратор («бесідник»), котрий «як заговорить, то немов тобі бог у серце вступає» [т. 16, с. 42], він уміє переконувати людей у перевагах громадського життя і зрештою здобуває собі авторитет далеко поза межами Тухлі. Захар дбає не лише про рідну – не забуває й про сусідні громади, всілякими способами налагоджуючи зв'язки з ними. Так, під його орудою горяни проклали дорогу на угорський бік Карпат, економічна користь від якої одразу далася взнаки. Міцну громаду Беркут вважає основою суспільно-політичного устрою Русі, тому стає безкомпромісним захисником громадського ладу від зазіхань князівсько-боярської верхівки.

Садівництво, бджолярство й лікування людей – ось повсякденні заняття старого Захара на схилку літ. Повагу й любов серед односельців старий Беркут заслужив своїм безмежним альтруїзмом («життя лиш доти має вартість, доки чоловік може помагати іншим» [т. 16, с. 40]), виваженістю, розумом і жертівністю (у виборі між повною перемогою над монголами і життям улюбленого сина Максима Беркут без вагань віддає перевагу на користь першого). Старий язичник, «один із остатніх явних прихильників старої віри на нашій Русі» [т. 16, с. 122], він благає про допомогу Сторожа, оберіга тухольців, а в «рішучу хвилю» на «Ясній поляні» (місці, «де діди теперішнього покоління засилали свої молитви найвищому творцеві життя, Дажбогові-Сонцю» [т. 16, с. 122]), молиться до сонця й нагадує співгромадянам останнього з «тих добрих велетнів-сторожів тухольських, про яких добрі діла так само оповідати собі будуть пізні покоління» [т. 16, с. 124]. Здобувши разом із громадою звитягу над монголами, Захар спокійно відходить із життя, помираючи з вірою у швидке відродження народу. Захар Беркут – один із небагатьох персонажів Франкової прози, котрий помирає своєю смертю, причому з почуттям виконаного обов'язку перед громадою. «Не плакали за ним ні сини, ні сусіди, ні громадяни, бо добре знали, що за щасливим гріх плакати. Але з радісними співами обмили його тіло і занесли його на „Ясну поляну“, до стародавнього житла прадідівських богів <...>. От так спочив старий Захар Беркут на лоні тих богів, що жили в його серці і нашіптували йому весь вік чесні, до добра громади вимірені думки» [т. 16, с. 154].

Один із синів Захара, Максим, «мов здоровий дубчак між явориною, визначався між усім тухольським парубоцтвом» [т. 16, с. 39]. Гідний свого батька, справжній лицар, хоч і «смерд», розважливий і спокійний. «Все у нього виходило в свій час і на своїм місці, без сумішки і сутолоки; всюди він був, де його потрібно, всюди вмів зробити лад і порядок» [т. 16, с. 13]. Недаремно у серці Мирослави, боярської доньки, одразу пробудилися захоплення парубком і повага до нього: «Хоч багато досі видала вона молодців і сильних, і смілих, але такого, як Максим, що сполучав би в собі всі прикмети сильного робітника, рицаря і начальника, – такого їй досі не траплялося бачити» [т. 16, с. 18]. Він – дитя свого краю, закоханий у свою батьківщину з її традиціями, повір'ями та звичаями. Саме його вустами автор розповідає легенду про Морану й Сторожа. Під час ловів рятує Мирославу від пазурів лютої ведмедиці, одним із перших вступає у бій з монгольськими наїзниками, гідно й гордо тримає себе в ворожому

полоні й допомагає тухольцям у вирішальний момент їхнього протистояння з ворогом. «Що моє життя! – відповідає він Тугарові Вовку. – Я не стою о життя! Хто хоч хвилино зазнав неволі, той зазнав гіршого, ніж смерть» [т. 16, с. 115]. Будучи полоненим, він не втратив сили духу й придумав план: впустити монголів у вузьку улоговину й там знищити їх. Добрий стратег і тактик, Максим, заманюючи ворога в пастку, навмисно зволікає, поки загачений потік розіллє свої води й вигубить монголів.

З такою ж романтичною гіперболічністю у свою надприродну величину виведено в повісті й Мирославу, доньку боярина Тугара Вовка. Наполеглива й рішуча, смілива й харизматична, вона одразу впала в око Максимові: «Дивна дівчина! – думалось йому раз по разу, – такої я ще й не видав ніколи!» [т. 16, с. 15]. Незважаючи на рішучий протест батька, вона присягає коханому у вірності в почуттях. «Вона була надто смілої вдачі, надто свobodно і по-рицарськи вихована» [т. 16, с. 74], і, вражена грізним виглядом монгольського табору, запевняє себе: «Я не піду дальше! Я не стану зрадницею свого краю! Я покину батька, коли не зможу відвести його від його проклятого наміру» [т. 16, с. 75]. Дівчина залишається на боці тухольської громади й благає батька не зраджувати своїх земляків: «Тату, вернися! <...> Лишися тут, між своїми людьми! Стань між ними до бою з наїзниками, як брат обік братів, – а вони простять тобі все минуле!» [т. 16, с. 127]. Вона пробирається в монгольський табір і морально підтримує Максима. Під час монгольської облоги Тухлі дівчина виявляє себе як знавець військової справи: вона навчила тухольців робити смертоносну зброю – «метавки», від яких ворог зазнав чималих втрат. Перед самою смертю (у фіналі повісті) старий Захар благословить Мирославу й Максима: «В тяжких днях звела вас доля докупити і злучила ваші серця, – і ви показалися гідними перестояти й найстрашнішу бурю» [т. 16, с. 153].

Від самого початку у творі намічено конфлікт між тухольськими громадянами й боярином Тугаром Вовком, представником невизнаної громадою князівської влади в краї, котрий прагне присвоїти собі довколишні землі й послідовно домагається свого, прикриваючись грамотою князя Данила. Тухольці на чолі з Захаром Беркутом чинять цьому спротив, врешті на громадських зборах вирішують депортувати боярина з території общини, довідавшись, що він колись зрадив русичів у битві з монголами на Калці. Соціальне протистояння посилюється міжнаціональним, коли Тугар Вовк, маючи давню угоду з монголами й вирішивши тепер помститися тухольцям, приводить у Тухольщину монгольських загарбників на чолі з бегадиром Бурундою. Знаючи всі місцеві шляхи й стежки, він веде монголів через вузьку улоговину з метою знищити тухольців і якомога швидше вийти за Карпатський хребет. Хитрий і підступний, він до останнього утримує в заручниках Максима, сподіваючись зберегти натовп власне життя.

У громадсько-політичну лінію сюжету тісно вплітається міфологічна, в якій трансформовано народну легенду про царя велетнів Сторожа і богиню смерті Морану, володарку смертоносного озера. За цією легендою, Сторож зруйнував одну зі скель, що втримувала озеро, вода витекла з нього і втратила свою силу, а довколишня околиця ожила і стала життєдайною. Морана перетворила Сторожа на велетенський камінь-статую, але, подекуть, вона ще раз колись збере свою силу, щоб завоювати Тухольщину, та «отсей заклятий Сторож упаде тоді на силу Морани і роздавить її собою» [т. 16, с. 34]. Сторож і Морана уособлюють одвічну боротьбу Добра і Зла, що її автор трансформує на сторінках повісті (у протистоянні громадської й князівської влади, у зв'язі тухольців над монголами). Сторож – це символ-оберіг Тухольщини, її добрий дух, «котрий, бачилось, пильнував входу в тухольську долину і готов був упасти на кожного, хто в ворожій цілі вдирався б до цього тихого, щасливого закутка» [т. 16, с. 33]. Він – опікун усіх «добрих і чистих душею». У вирішальний момент русько-монгольського протистояння, коли загарбники вдерлися в Тухлю, щоб знищити її, Сторож стає захисником тухольців і смертю для загарбників. За задумом Захара Беркута, його скинуто з високої скелі

й ним перегороджено ріку, через що вода затопила тухольську долину, де стояло монгольське військо.

У передмові до повісті Франко зазначив: «Дійові особи зрештою видумані, місцевість списана по можності вірно» [т. 16, с. 7]. Пейзажний опис гірського села виконаний, очевидно, на приємні автопсії: він точний у всіх деталях, що за ними автор мав змогу спостерігати власним оком. Ба більше, для створення моделі народної громади як підмурівку державно-суспільної побудови Тухля, розташована у віддаленій гірській місцевості, обрана не випадково: «Стародавнє село Тухля – се була велика гірська оселя з двома чи трьома чималими присілками, всього коло півтори тисячі душ. <...> Так, справді, се була величезна гірська криївка, з усіх боків тільки з великим трудом доступна», і тільки завдяки своїй неприступності вона змогла «охоронити своє свободне староруське громадське життя, яке деінде силувалися чимраз більше підірвати горді, війнами збагачені бояри» [т. 16, с. 25–26]. Детально описано й місце сільського віча – органу найвищої громадської влади – широкий майдан, в центрі якого росла величезна липа. Тухольці вірили, що це дерево – дар царя велетнів, котрий власноруч посадив її на знак перемоги над Мораною.

Колорит епохи передають теж зримі екстер'єрні й інтер'єрні описи, причому загальний ракурс бачення змінюється зовнішнім та внутрішнім описом конкретного помешкання. Ось загальний вигляд села, з деталізацією візуальних образів: «Стрімкі скалисті береги кітловини світилися по обох боках далеко, мов рівні високі мармурові мури. Потік плив посеред села, тут же біля дороги, шумів і пінився, розбиваючись по каменях, котрими усяне було його дно, і навіваючи свіжий холод на всю долину. <...> Всюди через потік пороблені були вигідні з поруччями кладки, а зараз поза кашицями йшли скопані грядки з фасолею й горохом, що вилися вгору по тичинню, з буряками й капустою, а також загони пшениці, що чистими ясно-зеленими пасмугами простягалися далеко поза хати. Хати були порядно обгороджені і гарно удержувані; стіни з гладкого дилиння, не обмазаного глиною, але кілька разів до року митого і скобленого річними черепницями; тільки там, де одна дилина сходилася з другою, в вузьких пасмугах стіни були поліплені глиною і побілені паленим вапном і виглядали дуже гарно серед зелених верб і груш. При вході до кожного дворища стояли дві липи, між якими прив'язані були гарно плетені в усякі узорі ворота. Майже над кожними воротами на жердці висіла прибита якась хиха птиця: то сова, то сорока, то ворона, то яструб, то орел з широко розпростертими крилами і звислою додолу головою; се були знаки духів – опікунів дому» [т. 16, с. 31]. Оберегом дому Беркутів був «недавно вбитий величезний беркут, котрий, здавалось, навіть по смерті викликав острах своїми могутніми залізними пазурами і своїм чорним, у каблук закривленим дзьобом» [т. 16, с. 32]. Проте Мирослава почуває себе на цьому обійсті «затишно, супокійно і ясно» [т. 16, с. 32]. А ось який вигляд мав дім Тугара Вовка, розташований «на горбку над Опором»: «Дім боярина збудований був із грубих, у чотири гранки гладко обтесаних і гиблем на споєннях вигладжених ялиць <...>. Покритий був грубими драницями, обмазаними зверху грубою верствою червоної, у воді нерозмокаючої глини. Вікна, як у всіх хатах, обернені були на полудне; замість шибок понапинані були на рами волові міхури, що пропускали слабе жовтаве світло досередини. Входові двері спереду і ззаду вели до просторих сіней, яких стіни обвішані були всіляким оружжям, оленевими та зубровими рогами, шкірами з диків, вовків і медведів. З сіней на оба боки вели двері до кімнат, просторих, високих, з глиняними печами без коминів і з дерев'яними, гарно вирізуваними полицями на всіку посуду. <...> В світлиці боярина <...> висіли його луки, мечі й інша підручна зброя. Світлиця ж Мирослави була, крім м'яких шкір по стінах і помості, пристроєна в цвіті, а на стіні, напроти вікон, над її ліжком, висіло дороге металеве дзеркало і обік нього дерев'яний, сріблом окований, чотириструнний теорбан, любий повірник Мирославиних мрій і дівочих дум» [т. 16, с. 83–84].

З цими описами контрастує інший – опис палаючої Тухлі, знищеної монгольськими найзниками: «Дим бовдурами покотився низом і вкрив долину. Стріхи тріщали, злизувані кри-

вавим полум'ям. <...> Хрускіт упадаючих кроків і стін котився глухо по долині; стіжки збіжжя й сіна виглядали, мов купи розжареного вугля, а з їх середини де-де пролизувалися біляві огневі пасма; дерева горіли, мов свічки, високо в повітря викидуючи огнисте, горюче листя, мов рої золотих мотилів. Ціла тухольська долина виглядала тепер, мов пекло, залите огнем <...>» [т. 16, с. 109].

Історичні й легендарні факти нападу чужинців на карпатські села художньо оживлюються в тексті повісті доволі екзотичними портретними й екстер'єрними описами. Ось якими побачила монголів та їхній табір Мирослава: «Низькі, підсадкуваті їх постави, повбирані в овечі кожухи, через які перевішений був у кожного лук і сагайдак зі стрілами, виглядали, мов медведі або які інші дикі звірі. Лице без заросту, з вистаючими вилицями і підочними кістями, з маленькими і глибоко впалими очима, що ледве блищалися з вузьких, скісно прорізаних повік, з невеликими приплюснутими носами, виглядали якось гидко, відразливо, а жовтава їх барва, що в відблиску огнищ переливалася в якийсь зеленкуватий відтінок, робила їх іще страшнішими і відразливішими. З похнюпленими додолу головами і з горляною співучою мовою вони подобали на вовків, що шукають, кого б пожерти. <...> Перед шатрами стояли на жердках понастромлювані людські голови, кроваві, з застиглим виразом болю і розпуки на блідих, посинілих, світлом огнищ дивовижно освічених лицах» [т. 16, с. 74]. Диким і кровожерливим постає й образ одного з монгольських провідників, бегадира Бурунди: «<...> мужчина величезного росту й геркулесової будови тіла, з лицем темно-оливкової барви, одітий у шкіру степового тигра, що все разом аж надто виразно свідчило про його походження з туркоманського племені. <...> Монгольські загони, які він провадив, лишали по собі найстрашнішу руїну, найбільше число трупів, найширшу ріку пожеж. <...> Перед його шатром кожного вечора було два рази більше свіжих голів, ніж перед шатром усякого іншого вояка» [т. 16, с. 79].

Сучасний дослідник влучно спостеріг: «Особливістю поетики повісті „Захар Беркут“ є те, що архітектоніка твору побудована як своєрідний тваринний епос <...>. Тваринний світ повісті – цілий бестіяріум, образна система якого має тут достатньо складну ієрархізовану структуру». Так, головні персонажі – Беркут і Вовк – носять тотемні прізвиська («назвища»). Ім'я останнього (Тугар) «мало б також свідчити про тюркські паралелі» (Тугоркан, Тугарин зустрічаються в билинах та позначають ворога з кочового Степу) і «натякає (як і тотемічне прізвисько Вовк), дублює пряму вказівку на його зв'язок із тюрками, Степом, монгольською ордою». Не випадково повість починається виправою на «грубого звіра»: «тури, медвежі, дики – се небезпечні противники» [т. 16, с. 11]; монголів неодноразово порівнювано з вовками і т. ін.⁸

У повісті Франко виявив себе і як письменник-баталіст, пластично й детально зобразивши збройну сутичку між тухольцями й монголами спершу на Тугаровому дворіщі, відтак у затоплюваній котловині. При батальних описах письменник повинен обрати стратегію й тактику бою (причому обох воюючих сторін), правильно й достовірно розставити військові одиниці, описати динаміку бою, передати психологію протистояння. У «Захарі Беркуті» складові батальних сцен викликають у читачів враження живої присутності у змодельованих сутичках, зокрема в епізоді штурму монголами тухлянської гори: «<...> передній ряд [монголів. – М. Л.] почав спинатися горі драбиною. Дух у собі запираючи, лежали тухольці й дожидали ворогів. Ось чути вже скрип шаблів, сапання мужів, брязкіт їх оружжя – і звільна, несміло виринають перед очима лежачих мохнаті кучми, а під ними чорні страшні голови з маленькими блискучими очима. Очі ті тривожно, несхибно, мов заклиті, глядять на лежачих тухольців, але голови піднімаються вище, чимраз вище; вже під ними видніються рамена, плечі, окриті мохнатими кожухами, широкі груди, – в тій хвилі з страшним криком зриваються тухольці, і

⁸ Набитович І. Універсум *sacrum* у в художній прозі (Від модернізму до постмодернізму). – Дрогобич; Люблін, 2008. – С. 323–332.

ратища їх разом глибоко тонуть у грудях напасників. Крик, ревіт, замішання, тут і там судорожні рухи, тут і там коротка боротьба, прокляття, стогнання, – і, мов тяжка лавина, валиться ворог долі драбиною додолу, обалюючи за собою слідуючі ряди, – на ту купу живих і мертвих, без ладу змішаних, кривавих, трепечучих і ревучих тіл людських валяться згори величезні брили каміння, – і понад усім тим пеклом, напівзакритим заслоною ночі, виривається вгору радісний оклик тухольців, жалібне виття монголів і грімкі страшні прокляття Бурунди-бегадира» [т. 16, с. 108].

Як і в багатьох інших творах Франка, важливу сюжетну роль у повісті «Захар Беркут» відіграє сновидіння. Захарові сниться, що на щорічному святі «Сторожа» він гаряче молиться до нього, а якісь «таємничі, тривожні, болючі чуття» вриваються йому в душу. Він падає ниць перед Сторожем, і «темно робиться кругом, чорні хмари покривають небо, громи починають бити, блискавиці палахкотять і облітають увесь небозвід осліплюючим огнем, земля здригається, – і разом, звільна перехиляючись, святий камінь рушається з місця і з страшенним лускотом валиться на нього» [т. 16, с. 99]. Роздумуючи над ним, Беркут не має сумніву в його зловісності і спершу пов'язує сновидіння з загибеллю сина Максима (звістка про його смерть згодом виявилася неправдивою). «От і сповнився мій сон! – прошептав він. – В обороні свого села поляг мій Максим. Так воно й треба. Раз умирати кожному, але славно вмирати – се не кожному лучається» [т. 16, с. 99–100]. Проте падіння Сторожа у сонній візії мотивувало доле-носне рішення Беркута скинути велетенський камінь зі свого місця, перегородити ним ріку й створити штучну повінь на загибель ворогам.

Повість «Захар Беркут» засвідчує зворот Франка до романтичних засад творчості. Натурі письменника завжди були притаманні «романтичні скоки», постійний потяг до зображення ідеального, своєрідна туга за ідеалом, що йшли в парі з настановами на аналіз, студіювання емпіричних фактів. Створення моделі ідеального суспільства на ґрунті історичного минулого рідного народу передбачало виведення непересічних художніх типів: мудрого Захара, старого характерника, який володіє не лише позитивними, а й надприродними знаннями й здібностями; мужнього й рішучого Максима, вправного воїна й стратега, котрий заслуговує на повагу навіть серед ворогів; вірної коханому й народові Мирослави, «неабиякої амазонки» (Омелян Огоновський). Романтична поетика повісті виявляється і в сюжетних ходах та деталях. Так, «Захара Беркута» зближує з романтичними повістями мотив таємниці, яку персонажам усе ж вдається розкрити (зрада Тугара в битві на Калці); подолати перешкоди дійовим особам допомагає «чудесна» деталь – перстень (перегук віднаходимо в «Чорній раді» П. Куліша). Основні риси персонажів виявляються в екстремальних ситуаціях (порятунок Мирослави на ловах, нерівний бій тухольців на чолі з Максимом при вступі монголів у село і, звичайно, потоплення ворогів). Звернення до історичного минулого, до міфологізму, ідеалізація й глорифікація персонажів і їхнього громадського трибу життя, екзотика, спроба створити соціальну утопію, візію ідеальної спільноти, – все це вводить повість у парадигму пізнього романтизму Франкової творчості й української літератури назагал. «Найтиповішою утопією в минулому» назвав повість Сергій Єфремов⁹. «А вже ж, ніде правди діти, з природи є він ідеалістом і з'являє наклін до романтизму», – констатував університетський учитель Франка Омелян Огоновський¹⁰.

Попри це повість не позбавлена натуралістичних описів, сцен та деталей (вбивство ведмедиці, криваві батальні епізоди, портрети деяких персонажів тощо). Ось, наприклад: «Перед ним [Максимом. – *М. Л.*] на полі і в вивозі купами лежали незастигли ще, пошматовані і кров'ю оббризкані трупи його товаришів і ворогів. <...> А сонце сміялося! Ясним, гарячим промінням воно блискотіло в калюжах крові, цілувало посинілі уста і глибокі рани трупів, крізь які

⁹ Єфремов С. Співець боротьби і контрастів. – К., 1913. – С. 106.

¹⁰ Огоновський О. Історія літератури руської. – Л., 1893. – Част. 3. – Відділ 2. – С. 1072.

витікав мозок, вистирчували теплі ще людські тельбухи» [т. 16, с. 98]. Або: «Перед громаду вийшов нестарий ще чоловік, каліка, без руки і ноги, навхрест перекалічений. Лице його було порите глибокими шрамами. Се був Митько Вояк, як звала його громада» [т. 16, с. 60].

Хай там як, та попри непослідовності й анахронізми Франкові вдалося відтворити історичний колорит епохи – в описах монгольського табору, зброї, одягу, інтер'єру та екстер'єру, тактики боротьби тощо. Однак творчий пошук Франка (зокрема, вироблення концепції «ідеального реалізму»), певна криза бориславської теми (роман «Борислав сміється» залишився незавершеним), драгоманівська концепція громадівства – ці та інші фактори скерували розвиток цього жанру у творчості І. Франка до створення романтичної історичної (історіософської) повісті «Захар Беркут» із виразною проекцією на сучасність. Цей твір можна кваліфікувати як один із найбільш досконалих з огляду на сюжетно-композиційну цілісність.

Читаймо «Захара Беркута». Читаймо Івана Франка. Вчімося любити свій край, бути мужніми та відважними. Сильними й мудрими...

Микола Легкий

Захар Беркут

I

Сумно і непривітно тепер в нашій Тухольщині! Правда, і Стрий, і Опір однаково миють її рінисті¹¹ зелені узбережжя, луги її однаково покриваються весною травами та цвітами, і в її лазуровім, чистім повітрі однаково плаває та колесує орел беркут, як і перед давніми віками. Але все інше як же змінилося! І ліси, і села, і люди! Що давно ліси густі, непрохідні закривали майже весь її простір, окрім високих полонин, сходили в долину аж над самі ріки, – тепер вони, мов сніг на сонці, стопилися, зрідли, змаліли, декуди пощезали, лишаючи по собі лісі облази¹²; інде знов із них остоялися лише пообсмалювані пеньки, а з-між них де-де несміло виростає нужденна смережина або ще нужденніший яловець. Що давно тихо тут було, не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти десь на далекій полонині або рик¹³ дикого тура чи оленя в гущавинах, – тепер на полонині гейкають воларі¹⁴, а в ярах і дебрях галюкають рубачі, трачі¹⁵ й гонтарі¹⁶, ненастанно, мов невмирущий черв, підгризаючи та підтинаючи красу тухольських гір – столітні ялиці та смереки, і або спускаючи їх, потягивши на великі ботюки¹⁷, долі потоками до нових парових тартаків¹⁸, або таки на місці ріжучи на дошки та на гонти.

Але найбільше змінилися люди. Зверха глянувши, то немовби змоглася між ними «культура», але на ділі виходить, що змоглося тільки їх число. Сіл і присілків більше, хат по селах більше, але зате по хатах убожество більше і нужда більша. Народ нужденний, прибитий, понурий, супроти чужих несмілий і недотепний. Кожний дбає тільки про себе, не розуміючи того, що таким робом роздроблюються їх сили, ослаблюється громада. Не так тут колись було! Хоч менше народу, та зате що за народ! Що за життя кипіло в тих горах, серед тих непрохідних борів у стіп могутнього Зелеменя¹⁹! Лиха доля довгі віки знущалася над тим народом. Тяжкі удари підкопали його добробут, нужда зломилла його свободну, здорову вдачу, і нині тільки неясні, давні спомини нагадують правнукам щасливіше життя предків. І коли часом стара бабуса, сидючи в запічку та прядучи грубу вовну, почне розповідати дрібним унукам про давню давнину, про напади монголів-песиголовців і про тухольського ватажка Беркута, – діти слухають тривожно, в їх сивих оченятах блискотять сльози. А коли скінчиться дивовижна повість, то малі й старі, зітхаючи, шепчуть: «Ах, яка ж то красна байка!»

– Так, так, – говорить бабуса, похитуючи головою, – так, так, дітоньки! Для нас то байка, а колись то правда була!

– А не знати, чи вернуться ще коли такі часи, – закидає дехто старший.

– Говорять старі люди, що ще колись вернуться, але, мабуть, аж перед кінцем світу.

Сумно і непривітно тепер в вашій Тухольщині! Казкою видається повість про давні часи і давніх людей. Вірити не хотять нинішні люди, що вирости в нужді й притиску, в тисячолітніх

¹¹ Рінистий – з крупного піску, гравію (Прим. М. Легкого)

¹² Облази – підніжжя скель (Прим. М. Легкого)

¹³ Рик – рев (Прим. М. Легкого)

¹⁴ Волар – пастух великої худоби (Прим. М. Легкого)

¹⁵ Трач – розпилювач дерева (Прим. М. Легкого)

¹⁶ Гонтар – ремісник, що виготовляє гонти (клиновидні дощечки з пазами, які використовуються для крівлі), або майстер з виготовлення крівлі (Прим. М. Легкого)

¹⁷ Ботюк – колода (Прим. М. Легкого)

¹⁸ Тартак – лісопильня (Прим. М. Легкого)

¹⁹ Зелемень (Зелеміль) – гора в Карпатах (1178 м), неподалік від Тухлі. (Прим. М. Легкого)

путах і залежностях. Але нехай собі! Думка поета летить у ті давні часи, оживляє давніх людей, а в кого серце чисте і щиро-людське чуття, той і в них побачить своїх братів, живих людей, а в життю їх, хоч і як неподібнім до нашого, догляне не одно таке, що може бути пожадане і для наших «культурних» часів.

Було се 1241 року. Весна стояла в тухольських горах.

Одної прегарної днини лунали лісисті пригірки Зелеменя голосами стрілецьких рогів і криками численних стрільців.

Се новий тухольський боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину. Він святкував почин свого нового життя, – бо недавно князь Данило²⁰ дарував йому в Тухольщині величезні полонини і ціле одно пригір'я Зелеменя; недавно він появився в тих горах і побудував собі гарну хату, і оце першу учту справляє, знайомиться з довколичними боярами. По учті рушили на лови в тухольські ліси.

Лови на грубого звіра – то не забавка, то боротьба тяжка, не раз кровава, не раз на життя і смерть. Тури, медведі, дики²¹ – се небезпечні противники; стрілами з луків рідко кому удасться повалити такого звіра; навіть рогатиною²², яку кидалось на противника при відповіднім приближенню, нелегко дати йому раду. Тож остаточною і рішучою зброєю було важке копіє, яким треба було влу чити противника зблизька. власноручно, з цілою силою, відразу. Схиблений удар – і життю борця грозила велика небезпека, коли йому не вдалось в останній хвилі сховатись у безпечну криївку²³ і добути меча або тяжкого топора для своєї оборони.

Не диво, отже, що Тугар зі своїми гістьми вибирався на лови, мов на війну, з запасом стріл і рогатин, зі слугами й запасами живності, навіть з досвідним знахарем, що вмів замовляти рани. Не диво також, що Тугар і його гості були в повній рицарській зброї, окрім панцирів, бо ті спиняли би їх у ході по ломах²⁴ та гущавинах. Те тільки диво, що й Тугарова донька Мирослава, не покидаючись батька, посміла також вирушити разом з гістьми на лови. Тухольські громадяни, видячи її, як їхала на лови посеред гостей, гордо, сміло, мов стрімка тополя серед коренастих дубів, з уподобою поводили за нею очима, поговорюючи:

– От дівчина! Тій не жаль би бути мужем. І, певно, ліпший з неї би був муж, ніж її батько!

А се, певно, була немала похвала, бо Тугар Вовк був мужчина, як дуб. Плечистий, підсадкуватий, з грубими обрисами лиця і грубим чорним волоссям, він і сам подобав на одного з тих злющих тухольських медведів, яких їхав воювати. Але ж бо й донька його Мирослава була дівчина, якої пошукати. Не кажемо вже про її уроду й красу, ані про її добре серце – в тім згляді²⁵ багато її ровесниць могло стати з нею нарівні, хоч і небагато могло перевищити її. Але в чім не мала вона пари між своїми ровесницями, так се в природній свободі свого поведження, в незвичайній силі мускулів, у смілості й рішучості, властивій тільки мужчинам, що вирости в ненастанній боротьбі з супротивними обставинами. Зараз з першого разу видно було, що Мирослава виросла на свободі, що виховання її було мужеське і що в тім прегарно розвиненім дівочім тілі живе сильний, великими здібностями обдарований дух. Вона була в батька одиначка, а до того, ще зараз при народженню втратила матір. Нянька її, стара мужичка, відмалку направляла її до всякої ручної роботи, а коли піросла, то батько, щоб розважити свою самоту, брав її всюди з собою і, щоб задовольнити її палку натуру, привчив її владати рицарською зброєю, зносити всякі невігоди і сміло стояти в небезпеках. І чим більші труднощі їй прихопилось поборювати, тим охтініше бралась вона за діло, тим краще проявлялася сила її

²⁰ Князь Данило – Данило Романович Галицький (бл. 1201–1264), князь Галицько-Волинської землі, король з 1253 р. (Прим. М. Легкого)

²¹ Дик – дикий кабан (Прим. М. Легкого)

²² Рогатина – ніж, насаджений на дерев'яний держак (Прим. М. Легкого)

²³ Криївка – схованка (Прим. М. Легкого)

²⁴ Ломи – повалені вітром дерева (Прим. М. Легкого)

²⁵ Згляд – погляд (Прим. М. Легкого)

тіла й її рішучого, прямого характеру. Але попри все те Мирослава ніколи не переставала бути жінчиною: ніжною, доброю, з живим чуттям і скромним, стидливим лицем, а все те лучилось в ній у таку дивну, чаруючу гармонію, що хто раз бачив її, чув її мову, – той довіку не міг забути її лиця, її ходу, її голосу, – тому вони пригадувалися живо і виразно в найкращих хвилях його життя, так, як весна навіть старому старцеві пригадує його молоду любов.

Вже третій день тривали лови. Багато оленів-рогачів і чорногривих турів лягло головами від стріл і ратищ²⁶ боярських. Над шумним гірським потоком, на зеленій поляні серед лісу стояли шатра ловців, курілися раз у раз величезні огнища, де висіли на гаках кітли, оберталися рожна, де варилося і пеклось м'ясиво вбитої дичини для гостей. Нинішній, остатній, день ловів мав бути посвячений самому головному, та zarazом і найбільше небезпечному ділу – ловам на медведів.

На стрімкім пригірку, відділенім від інших страшними дебрями, порослім густо величезними буками та смереками, покритім ломами й обвалищами дерев, було віддавна головне леговище медведів. Тут, як твердив тухольський провідник, молодий гірняк Максим Беркут, гніздилася медведяча матка. Відси дикі звірі розносили пострах на цілу околицю і на всі полонини. І хоч не раз удавалось смілим вівчарям забити одного або другого стрілами та топорами або завабити під сліп²⁷, де йому ламала крижі²⁸ важка колода, спадаючи вниз, – то все-таки число їх було надто велике, щоб із того була значна полегша для околиці. То й не дивно, що коли новоприбулий боярин Тугар Вовк оповістив тухольцям, що хотів би зробити великі лови на медведів і просить дати йому провідника, вони не тільки дали йому на провідника першого удалця на всю Тухольську верховину Максима Беркута, сина тухольського бесідника Захара, але, крім того, вирядили з власної волі цілий відділ пасемців²⁹ з луками й ратищами для помочі зібраним боярам. Ціла та громада мала обступити медведяче леговище і очистити його доразу від поганого звіра.

Від самого досвіта в ловецькім таборі великий рух і тривожне доживання. Боярські слуги від півночі звивалися, приготівляючи для гостей їду на цілий день, наповнюючи шипучим медом і яблучником подорожні баклагги. Тухольські пасемці й собі готовились, острячи ножі та тесаки, обуваючи міцні жуброві постолі і складаючи в невеличкі дорожні бесаги³⁰ печене м'ясо, паляниці, сир і все, що могло понадобитися в цілоденній трудній переправі.

Максим Беркут, який аж нині, супроти найважливішого і найтяжчого діла, почув себе вповні самим собою, вповні начальником сеї невеличкої армії, заряджував з правдиво начальницькою уважливістю й повагою все, що належало до діла, нічого не забуваючи, ні з чим не кваплячись, але й ні з чим не опізнюючись. Все у нього виходило в свій час і на своїм місці, без сумішки й сутолоки; всюди він був, де його потрібно, всюди вмів зробити лад і порядок. Чи то між своїми товаришами-тухольцями, чи між боярами, чи між слугами, Максим Беркут усюди був однаковий – спокійний, свобідний в рухах і словах, мов рівний серед рівних. Товариші поводитись з ним так само, як він з ними, свобідно, несилювано, сміялись і жартували з ним, а проте виповнювали його розкази³¹ точно, швидко і так весело та радо, немов і самі без розказу були би в тій хвилі зробили те саме. Боярська служба, хоч далеко не такої рівної вдачі, далеко не так свобідна в поводженню, далеко похіпніша³² з одних гордо висміватися, а перед другими низенько хилитися, все ж таки поважала Максима Беркута за його звичайність і розсудливість

²⁶ Ратище – спис (Прим. М. Легкого)

²⁷ Сліп – пастка для ведмеда (Прим. М. Легкого)

²⁸ Крижі – поперек, поясниця (Прим. М. Легкого)

²⁹ Пасемець – парубок (Прим. М. Легкого)

³⁰ Бесаги – подвійна торба, сакви (Прим. М. Легкого)

³¹ Розказ – наказ, команда (Прим. М. Легкого)

³² Похіпний – охочий (Прим. М. Легкого)

і, хоч не без дотинків³³ та жартів, таки робила те, що він казав. А й самі бояри, по більшій часті люди горді, воєнні, що нерадо бачили «смерда»³⁴ в своїм товаристві, та й то ще смерда, що вважав їх чимось немов собі рівним, – і вони тепер не показували надто виразно своєї неохоти і виповнювали розпорядження молодого провідника, маючи на кождім кроці нагоду переконатися, що ті розпорядження були зовсім розумні, такі, як треба.

Ще сонечко не зараз мало сходити, а вже ловецьке товариство вирушило з табору. Глибока тиша стояла над горами; нічні сумерки дрімали під темно-зеленими коронами смерек; на густім, чепіргатім³⁵ листю папороті висіли краплі роси; повзучі зелені пояски вилися попід ноги, плуталися поміж корінням величезних вивертів³⁶, спліталися в непрохідні клебуки³⁷ з корчами³⁸ гнучкої, колючої ожини та з сплетами дикого пнучого хмелю. З пропадистих, чорних, мов горла безодні, дебрів піднімалася сивими туманами пара – знак, що на дні тих дебрів пилили невеличкі лісові потоки. Повітря в лісі напоєне було тою парою й запахом живиці; воно захоплювало дух, немовбито ширших грудей треба було, щоб дихати ним свободно.

Мовчки пробиралася ловецька дружина непрохідними нетрями, дебрями й ломами без стежки, без ніяких провідних знаків у тьмавій гушавині. Попереду йшов Максим Беркут, а за ним Тугар Вовк і інші бояри. Обік Тугара йшла його донька Мирослава. Позаду йшли тухольські пасемці. Всі йшли озираючись і надслухували пильно.

Ліс починав оживати денним життям. Пестропера сойка хрипіла в вершках смерек, зелена жовна³⁹, причепившись до пня тут же над головами прохожих, довбала своїм залізним дзьобом кору; в далеких зворах⁴⁰ чути було рик турів і виття вовків. Медведі в ту пору, наївшись, дрімали під ломами на моховій постелі. Стадо диків рохкало десь у дебрі, холодячися в студенім намулі.

Може, годину йшло товариство тою трудною, нетоптаною дорогою. Всі дихали важко, ледве можучи наловити грудьми повітря, всі отирали краплистий піт із лиць. Максим частенько озирався позад себе. Він зразу противний⁴¹ був тому, щоб і жінщина йшла разом з мужами в той небезпечний похід, але Мирослава уперлася. Вона ж перший раз була на таких великих ловах і мала би для бог зна яких трудностей занехати найкращу їх частину! Ніякі Максимові докази про труднощі дороги, про небезпеки на становищі, про силу й лютість звіра не могли переконати її. «Тим ліпше! Тим ліпше!» – говорила вона з таким смілим поглядом, з таким солодким усміхом, що Максим, мов очарований, не міг нічого більше сказати. І батько, що зразу також радив Мирославі лишитися в таборі, вкінці мусив уступити її просьбам. З подивом глядів тепер Максим, як ота незвичайна жінщина поровень з найсильнішими мужами поборювала всякі труднощі утяжливої дороги, як легко перескакувала гнілі ломи і величезні грами, яким певним кроком ішла понад урвища, горі стрімкими дебрями, просковзувала поміж виверти, і при тім так безпечно, так невтомимо, що Максимові здавалося, що вона хіба на яких чудових крилах уноситься. Він глядів на се й не міг наглядітися.

«Дивна дівчина! – думалось йому раз по разу. – Такої я ще й не видав ніколи!»

Ось уже прийшли на місце. Медведяче леговище – то був високий, тільки від південного боку з трудом доступний горб, покритий грубезними буками й смереками, завалений вивертами й ломами. Від півночі, заходу і сходу вхід і вихід замикали високі скалисті стіни, немов

³³ Дотинки – кепкування (Прим. М. Легкого)

³⁴ Смерд – залежний селянин (Прим. М. Легкого)

³⁵ Чепіргатий – зубчастий (Прим. М. Легкого)

³⁶ Виверт – 1) повалене вітром дерево; 2) поворот (Прим. М. Легкого)

³⁷ Клебук – гушавина (Прим. М. Легкого)

³⁸ Корч – кущ (Прим. М. Легкого)

³⁹ Жовна – дятел (Прим. М. Легкого)

⁴⁰ Звори – гірські западини, яри, провалля; нетрі (Прим. М. Легкого)

⁴¹ Противний – протилежний (Прим. М. Легкого)

величезною сокирою вирубані з тіла велетня Зелеменя і відсунені від нього на кільканадцять сажнів⁴²; сподом⁴³ попід ті стіни вузькою щілиною шумів і пінився студений гірський потік.

Таке положення улегшувало нашим ловцям роботу; вони потребували тільки обсадити⁴⁴ не надто широкий плай⁴⁵ від південного боку і тим плаєм доступати чимраз далі догори, а звір, не маючи іншого виходу, мусив конечно попастися в їх руки і на їх ратища.

Опинившись на тім важнім, хоч дуже небезпечнім плаю, Максим Беркут велів товариству на хвилю розложитися і спочити, аби набрати сил до трудного діла. Сонце сходило, але гілля смерек і сусідні горби заслонювали його вид.

По короткім віддиху Максим почав розставляти ловців у два ряди так, аби вповні обсадити плай. Доки плай ще вузький, кожному ловцеві прийдеться стояти о п'ять кроків від другого; але далше вгорі, де плай розширяється в цілу споховасту⁴⁶ площину, там прийдеться ловцям ширше розступитися. Одно тільки клопотало його: що зробити з Мирославою, яка конче хотіла й собі стояти на окремім становищі, а не при боці свого батька.

– А що ж то я гірша отсих твоїх пасемців? – говорила вона, рум'яніючись, мов рожа, до Максима. – Їх ти ставиш на становищі, а мене не хочеш... Ні, сього не буде! І для мого батька се був би стид⁴⁷, коли б нас двоє стояло на однім становищі! Правда, батеньку?

Тугар Вовк не міг їй супротивитися. Максим почав говорити їй про безпеку, про силу й лютість розжертого⁴⁸ звіра, але вона зацитькала його:

– А що ж то в мене нема сили? А що ж то я не владаю луком, ратищем і топором? Ану, нехай котрий-будь із твоїх пасемців спробує зо мною порівнятися, – побачимо, хто дужчий!

Максим вкінці замовк і мусив учинити її волю. Та й чи міг спротивитися тій дивній, чарівній дівчині? Він хотів хоч становище визначити їй найменше небезпечне, але, на лихо, сього не можна було зробити, бо тут усі становища були однаково небезпечні. Розстановивши ціле товариство, Максим дав ось який розпорядок:

– Тепер помолімся, кому хто знає, а потім разом заграймо в роги. Се буде перший знак і сполошить звіра. Потім підемо горі плаєм і станемо аж там, де він розширюється. Там мої товариші лишаться пильнувати виходу, щоб ані один звір не уйшов, а ви, бояри, підете далше, до самого матчиного леговища!

В добру хвилю по тім залунали ліси й полонини хрипливим ревом жубрових рогів. Немов величезна хвиля, покотився голос по лісах і зворах, розбиваючися, глухнучи, то знов подвоюючись. Пробуркалися ліси. Заскиглила каня⁴⁹ над верховіттям смереки; зляканий беркут, широко розмахуючи крилами, піднявся на воздухи; захрустів звір поміж ломами, шукаючи безпечної криївки. Нараз рик рогів утих і ловці пустилися в дорогу горі плаєм. Усіх серця билися живіше ожиданням незвісних небезпек, бою і побіди. Обережно пробирались вони рядами; передом ряд боярський, за ним парубоцький ряд; Максим ішов попереду, пильно надслухаючи та слідячи звірину. Цар ломів, медвідь, ще не показувався.

Дійшли вже до самого найвужчого гирла, поза яким плай розширювався в велику споховасту площину. Ловці знов тут зупинилися на розказ Максима, і знов заgrimіли ще з більшою силою жуброві роги, розносячи тривогу в сумрачні медведячі гаври⁵⁰. Раптом затріщав лім недалеко, за величезною купою грубих перегнелих вивертів.

⁴² Сажень – давньоукраїнська міра довжини, що дорівнювала 2,134 м (Прим. М. Легкого)

⁴³ Спід – низ (Прим. М. Легкого)

⁴⁴ Обсадити – тут: зайняти (Прим. М. Легкого)

⁴⁵ Плай – гірська стежка (Прим. М. Легкого)

⁴⁶ Спиховастий – похилий (Прим. М. Легкого)

⁴⁷ Стид – сором (Прим. М. Легкого)

⁴⁸ Розжерстий – розлючений (Прим. М. Легкого)

⁴⁹ Каня – хижий птах родини яструбових (Прим. М. Легкого)

⁵⁰ Гавра – барліг (Прим. М. Легкого)

– Бачність⁵¹! – скрикнув Максим. – Звір наближається!

Ледве сказав ті слова, коли втім крізь велику щілину між двома переверненими пнями просунулася пелехата, величезна голова, і двоє сірих очей напівцікаво, напівтривожно вдивлялися в Тугара Вовка, що стояв на своїм становищі, якраз о яких десять кроків перед щілиною. Тугар був старий вояк і старий ловець, – він не знав, що то тривога. Тож, не говорячи ані слова, не відзиваючись ні до кого, він вихопив важку залізну стрілу з сагайдака, положив на лук і намірявся до звіра.

– Міряй в око, боярине! – шепнув з-позаду Максим.

Хвилька тривожної мовчанки – свиснула стріла – і заревів звір мов скажений, кинувши собою взад.

І хоть через те щез він ловцям з очей, скрившись за купою вивертів, то ревіт його не втихав і не втихало скажене шеметання⁵².

– Далі за ним! – крикнув Тугар Вовк і кинувся до щілини, кудю щез медвідь.

Рівночасно два бояри вже видряпалися були на верх виверту, вже попіднімали свої ратища і старались дати їм відповідний розмах, аби доконати звіра. Тугар Вовк, стоячи в щілині, пустив у нього другою стрілою. Звір заревів ще дужче і кинувся втікати, але очі його заплили кров'ю, він не міг знайти виходу і розщипав⁵³ собою о дерева. Ратище одного боярина впилось йому між ребра, але не завдало смертельної рани. Дикий рик раненого медведя розлягався чимраз дужче. В розпуці⁵⁴ він підводився на задні лапи, обтирав собі кров з очей, рвав і кидав галуззям наперед себе, але дарма; одно його око прошиблене було стрілою, а друге раз у раз запливало кров'ю наново.

Шемечучись наосліп довкола, звір наблизився знов до Тугара Вовка. Той відкинув лук і, причаївшись за виваленим коренем, ухопив обіруч свій важкий топір і, коли медвідь, мацаючи, добирався до знайомої собі щілини, він з усього розмаху цюкнув його згори в голову, аж череп розколовся надвоє, мов розбита тиква. Бризнув кровавий мозок на боярина, тихо, без риків повалився звір додолу. Радісно заревли труби бояр на знак першої перемоги.

Звіра витягнуто з-поміж вивертів і обдерто зі шкури. Тоді бояри рушили далі, в гущавину. Сонце вже піднялось на небі і меркотіло крізь гілляки, мов скісні золоті нитки та пасма. Ловці йшли тепер геть-геть веселіше, перехваляючися своєю відвагою й силою.

– Хоч я лише вовк, дрібна звірюка, то все ще дам раду тухольському медведеві! – говорив Тугар Вовк, радіючи.

Максим Беркут слухав тих перехвалок і сам не знав, чому йому жаль зробилося тухольського медведя.

– Що ж, – сказав він, – дурна звірюка той медвідь, самотою держиться. Якби вони зібралися до купи, то хто знає, чи й стадо вовків дало би їм раду.

Тугар позирнув на нього гнівно, але не сказав нічого. Ловці обережно поступали далі, дряпаючись по вивертах, перескакуючи з пня на пень, западаючи не раз по пояс у порохно та ломи.

Посеред тих звалищ величної природи виднілися подекуди медведячі стежки, протоптані від давніх-давен, вузькі, але добре втоптані, густо засіяні вибіленими кістками баранів, оленів та всякої іншої звірини. Максим держався тепер позаду бояр; він раз за разом обходив усі становища, осматрював сліди, щоб догадатися, чи вони свіжі, чи ні, підпомагав, заохочував утомлених, – і тільки на нім одним не знати було ніякої втоми. З подивом позирала на нього Мирослава, коли він переходив коло неї, і хоч багато досі видала вона молодців і сильних, і

⁵¹ Бачність – увага (Прим. М. Легкого)

⁵² Шеметання – борсання (Прим. М. Легкого)

⁵³ Розщипатися – побиватися (Прим. М. Легкого)

⁵⁴ Розпука – безнадія; розпач (Прим. М. Легкого)

смілих, але такого, як Максим, що сполучав би в собі всі прикмети сильного робітника, рицаря і начальника, – такого їй досі не траплялося бачити.

Нараз захрустів лім і грізно-люто випав на ловців величезний медвідь. Він біг зразу на чотирьох лапах, але, побачивши перед собою ворогів, звівся на задні лапи, а в передні вхопив бурю відламаний буковий конар⁵⁵, викручуючи ним довкола себе і видаючи час від часу з горла уриваний, немов визиваючий рик.

На становищі супроти звіра були два підгірські бояри, з тих, що найголосніше перехвальновалися і хотіли перед усіми показатися мисливцями. Побачивши страшного ворога тут же перед собою, вони зблідли й затремтіли. Але скритися, тікати не уходило, – треба було ставити чоло, будь-що-будь. Дві стріли вилетіли рівночасно з двох луків, але одна хбила, свиснувши медведєві понад вуха, а друга влучила звіра в бік, не зранивши значно, а тільки роздразнивши безмірно. Величезним скоком підплигнув медвідь і шпурнув на одного ловця свою зброю – буковий конар, який зі страшною силою гепнувся о дерево. Тоді, не зупиняючись ані на хвилику і не даючи ворогам часу до намислу, медвідь кинувся на одного з них, що саме стояв на його протоптаній стежці. Ратище блисло в тремтячій руці боярина, – він хотів кинути ним на звіра.

– Не кидай! – крикнув тривожно Максим, надбігаючи і ведучи з собою поміч загроже-ним боярам – Тугар Вовка і ще одного боярина. – Не кидай ратище, але настав поприбіч і боронися!

Але боярин не слухав і кинув ратище на звіра. Розмах був невеликий, рука боярина тремтіла, медвідь був уже на яких п'ять кроків, – от і не диво, що ратище слабо зранило звіра в передню лопатку. Вхопив медвідь дрючину, розломив її і зі страшним риком кинувся на свого ворога. Той держав уже в руках простого, на оба боки острого меча, що його називав медвідником, і готовився віпхнути його вістря в груди звірові. Але вістря поховзлося по кості і застряло в лопатці, і звір ухопив боярина в свої страшні, залізні обійми. Страшенно скрикнула нещаслива жертва; захрустіли кості під медведячими губами. Ціла та страшна і дрожжю проймаюча подія скоїлася так раптово, так несподівано, що, заким Максим міг надбігти з підмогою, вже боярин, хриплячи в передсмертних судорогах, лежав на землі, а над ним стояв кровавий медвідь, вискаливши свої страшенні зуби і ревучи на весь ліс з болю від одержаних ран.

Дрож пройшла у всіх по тілі на той вид; бояри стали мов укопані. Тільки Максим спокійно наложив стрілу на свій роговий лук, підійшов два кроки ближче до медведя і, прицілившись одну хвилину, пустив йому стрілу просто в серце. Мов ножом перетятий, урвався рик звіра, і він повалився трупом на землю.

Не ревіли роги, не лунали веселі оклики по тій новій побіді. Бояри, покинувши свої становища, збіглися на місце нещастя. Хоч і як вони були загартовані в війнах, привикли бачити смерть біля себе, але вид кровавого, потрощеного та пошарпаного трупа витиснув із усіх грудей важкий зойк.

Мирослава вхопилась за груди і відвернула очі. Тухольські пасемці на сплетені з галуззя мари положили трупа, а за ним потягли і медведя. Понура мовчанка залягла над товариством. Велика калюжа крові блискотіла до сонця і нагадувала всім, що тут іще перед хвилиною стояв живий чоловік, батько дітям, веселий, охочий і повний надії, а тепер з нього лишилася лише безформна купа кровавого м'яса. У великої часті бояр відійшла охота до ловів.

– Цур їм, тим проклятим медведям! – говорили деякі. – Нехай тут хоч живуть, хоч гинуть собі, чи ж нам для них наражувати своє життя?

Але Тугар Вовк, а особливо Мирослава й Максим, налягали конче, аби кінчити розпочате діло. Бояри вкінці пристали, але якось дуже не раді були вертати на свої становища.

– Позвольте мені, бояри, слово сказати, – заговорив до них Максим. – Мої товариші-тухольці замкнули вихід і не пустять ані одного звіра відси. Тим-то нам не потрібно роз-

⁵⁵ Конар – велика гілка (Прим. М. Легкого)

ходитися віддалік одним від одних. Найліпше буде, думаю, розділитися нам на дві ровти⁵⁶ і йти понад самі краї пропасті по обох боках. Так ми зможемо найліпше зігнати все до середини, а там разом з тухольськими пасемцями обступимо густою лавою і вистріляємо до одного.

– Авжеж, авжеж, що так ліпше, – крикнули деякі бояри, не бачачи насмішливого усміху, що перелетів по устах Максима.

Тоді товариство розділилося. Одну ровту провадив Тугар Вовк, а другу Максим. Мирослава з власної охоти прилучилася до другої ровти, хоч і сама не могла собі вияснити, для чого. Мабуть, шукала небезпеки, бо Максим виразно казав, що дорога другої ровти небезпечніша.

Знов заграли роги, і обі ровти розійшлися. Ловці йшли де парами, де одинцем, то сходячись, то розходячись, щоб вишукувати дорогу. Купами йти було зовсім неможливо. Зближались уже до самого верха; верх сам був голий, але пониже був цілий вал каміння, звалищ і вивертів. Туди пройти було найтрудніше і найнебезпечніше.

В однім місці стирчала купа звалищ, мов висока башта. Ломаччя, каміння і навіане від давніх-давен листя загороджувало, бачилось, усякий приступ до природної твердині. Максим поповз понад самим краєм глибочезної пропасті, чіпляючись де-де моху та скальних обривів, щоб туди винайти прохід. Бояри ж, не навиклі до таких неприступних і карколомних доріг, пішли здовж валу, надіючись найти далі перерву і обійти його.

Мирослава зупинилася, немов щось держало її близ Максима; її бистрі очі вдавлювалися пильно в настобурчену перед нею стіну лому, шукаючи хоч би й як трудного проходу. Недовго так і вдивлялася, але сміло почала вдиратися на великі кам'яні брили та виверти, що заваляли прохід. Стала на версі і гордо озирнулася довкола. Бояри відійшли вже були досить далеко, Максима не видно, а перед нею безладна сутолока скал та ломів, через яку, бачилось, прохід був неможливий. Але ні! Он там, трохи віддалік, лежить величезна смерека кладкою понад те пекло, – туди безпечно можна перейти до вершка!

Недовго думаючи, Мирослава пустилася на ту кладку. А вступаючи на неї, ще раз озирнулася і, горда зі свого відкриття, приложила гарно точений ріг до своїх коралових уст і затрубила на весь ліс. Луна покотилася полонинами, розбиваючись у дебрях та зворах чимраз на більше часток, аж поки не сконала десь у далеких, недоступних гущавинах. На голос Мирославиного рога відіззався здалека ріг її батька, а там і роги інших бояр. Ще хвилю завагувалася Мирослава, стоячи високо на виверті. Смерека була дуже стара і наскрізь порохнява, а всподу, в непроглядній гущавині ломів, здавалось їй, що чує легкий хрускіт і муркотання. Прислухалася ліпше – не чути нічого. Тоді вона сміло ступила на свою кладку. Але ледве уйшла з п'ять кроків, коли разом затріщала перетрупішла смерека, зламалася під ногами Мирослави, і сміла дівчина враз із перегнаним грамом упала додолу, в ломи та звалища.

Впала на ноги, не попускаючись своєї зброї. В руках стискала сильно сріблом оковане ратище; через плечі у неї висіли міцний лук і сагайдак зі стрілами, а за гарним шкіряним поясом, що мов вилитий обхапував її стрункий дівочий стан, застромлений був топір і широкий мисливський ніж з кістяними черенцями.

Звалившись несподівано в тьмаву пропасть, вона, проте, не почула ані на хвилю страху, а тільки почала озиратися довкола, щоб догледіти який вихід.

Зразу не могла нічого виразно добачити, але швидко її очі привикли до півсумерку, і тоді побачила такий вид, котрий і найсмілішого міг перейняти смертельною тривогою. Не далі як на п'ять кроків перед нею лежала величезна медведиця в гнізді коло своїх молодих і гнівними, зеленкуватими очима гляділа на несподіваного гостя. Мирослава затремтіла. Чи вдаватися в боротьбу зі страшним звіром, чи шукати виходу і спровадити поміч? Але нелегко було знайти вихід: довкола їжилися ломи й обриви скал, і хоч перелізти через них з тяжким трудом було би можна, то на очах дикого звіра була така робота крайне небезпечна. Недовго надумуючись,

⁵⁶ Ровта – загін, гурт (Прим. М. Легкого)

рішилася Мирослава не зачіпати звіра, лиш боронитися в разі нападу, а тим часом дати трубою тривожний знак і закликати поміч. Але скоро тільки вона затрубила, медведиця схопилася з леговища і, виючи, кинулась до неї. Не час було Мирославі братися до лука, – звір був надто близько. Вона вхопила обома руками ратище і, опершись плечима о кам'яний облаз, наставила його насупротив медведиці. Звір, побачивши блискуче залізне вістря, зупинився. Обі неприємно стояли так довгу хвилю, не зводячи ока одна з одної, не схибляючи ані одним рухом зі свого становища. Мирослава не сміла перша нападати на медведицю; медведиця знов шукала очима, куди би напасти на ворога. Раптом медведиця вхопила в передні лапи великий камінь і, зводячись на задні ноги, хотіла шпурнути ним на Мирославу. Але в тій самій хвили, коли зводилася на задні ноги, Мирослава одним могучим рухом пхнула їй ратище між передні лопатки. Рикнула страшенно медведиця і перевернулася горілиць, обіллявшись кров'ю. Але рана не була смертельна, і медведиця швидко зірвалася на ноги. Кров текла з неї, та, незважаючи на біль, вона знов кинулась на Мирославу. Небезпека була страшна. Розжертий звір садив просто, грозючи вже тепер своїми страшними зубами. Один рятунок для Мирослави був – видряпатися на облаз, о котрий була оперта плечима. Хвилька, один рух – і вона стояла на облазі. На серці в неї полегшало, – тепер її положення не було таке небезпечне, бо в разі нападу могла вдарити звіра згори. Та ледве Мирослава могла дослідити, що робить медведиця, а вже звірюка стояла близько неї на камені, ревучи грізно і рознявши закровавлену пашеку. Зимний піт виступив на чолі Мирослави; вона бачила, що тепер настала рішуча хвиля, що на тій вузькій кам'яній плиті мусить розігратися боротьба на життя і смерть і що того буде перемога, хто зможе вдержатися на ім становищі й зіпхнути з нього противника. Медведиця була вже близько; Мирослава пробувала заставитися від неї ратищем, але медведиця вхопила дрючину зубами і шарпнула її так сильно, що мало не зіпхнула Мирославу з каменя; ратище виховзлось їй із рук, і звір кинув ним геть у ломи.

«Тепер прийдеться загинати?» – блиснуло в думці в Мирослави, але відвага не покинула її. Вона вхопила обома руками топір і стала міцно до остатньої оборони. Звір сунув чимраз ближче: гарячий його віддих чула вже Мирослава на своїм лиці; мохната лапа, насторожена острыми кігтями, грозила її груді; ще хвиля – і їй довелося би, пошарпаній, кровавій, упасти з каменя, бо топорище було закоротке супроти лап величезного звіра.

– Рятунку! – скрикнула у смертельній тривозі Мирослава, і в тій хвили понад її головою блиснуло ратище і пхнута в горло медведиця, мов колода, впала з каменя. В щілині кам'яних звалищ понад головою Мирослави показалося радісне, живим огнем палаюче лице Максима Беркута. Один вдячний погляд урятованої дівчини пройняв Максима наскрізь. Але слова не було між ними ані одного. На те не було часу. Медведиця ще жила і, ревучи, зірвалася з місця. Одним скоком була вона коло своїх молодих, що, не розуміючи цілої тої боротьби, бавилися і переверталися в гнізді. Обнюхавши їх, медведиця кинулась знов до Мирослави. На се Мирослава була приготівлена і, піднявши обіруч топір, одним замахом розрубала ним голову медведиці. Впала опосочена⁵⁷ звірюка і, метнувши собою кілька разів у боки, сконала.

Тим часом і Максим, продершись крізь навалені ломи, станув обік Мирослави. В очах дівчини заблиснули дві перлові сльози, і, не кажучи ані слова, вона гаряче стиснула руку свого порятівника. Максим чогось немов змішався, почервонів, спустив очі і, зупиняючись, проговорив:

– Я чув твій тривожний знак... але не знав, де ти... Богу дякувати, що й так додряпався!

Мирослава все ще стояла на місці, держачи руку гарного парубка в своїй руці і дивлячись у його хороше, сонцем опалене і здоровим рум'янцем осяяне, одверте, щире лице. В тій хвили вона не почувала нічого, крім вдячності за рятунок від нехибної смерті. Але коли Максим, трохи осмілившись, стиснув її ніжну, а так сильну руку, тоді Мирослава почула, як щось

⁵⁷ Опосочений – облитий пасокою, кров'ю; скривавлений (Прим. М. Легкого)

солодко защеміло їй коло серця, як лице її загорілось стидливим рум'янцем, – і вона спустила очі, а слово подяки, котре готове було вилетіти з її уст, так і завмерло на губах і розіллялось по лиці дивним чаром розгоряючого сердечного чуття.

Максим перший отямився. В його серці, смілім і чистім, як щире золото, відразу блиснула щаслива думка, котра тут же перемінилася в незломне рішення. Се вернуло йому всю смілисть і певність поступування. Приложивши ріг до уст, він затрубив радісно на знак побіди. Тут же, за стіною вивертів, обізвалися роги Тугара й інших бояр. Звинна⁵⁸, як вивірка⁵⁹, Мирослава швидко видряпалась назад на той вал, з якого була впала, і відтам оголосила цілому стрілецькому товариству свою пригоду і поміч, якої дізнала від Максима. З трудом видряпався сюди Тугар Вовк, а за ним і інші бояри; Тугар довго держав доньку в обіймах, а побачивши кров на її одежі, аж затремтів.

– І ти, ти, моя доню, була в такій небезпеці! – І він раз по разу обнімав доньку, немов боячись утратити її.

Потім він зліз униз до Максима, що порався коло медведиці і коло молодих медведят. Молоді, що не знали ще свого ворога в чоловіці, муркотіли любенько в гнізді і бавились собі, мов малі песики; вони давали себе гладити руками і зовсім не боялися людей. Максим узяв їх на руки і положив перед Мирославою й Тугаром.

– Отеє ваша здобич! – сказав він. – Ви чей же радо приймете в своїм домі таких гостей.

Згромаджені бояри гляділи то радісно на малі медведята, то зо страхом на вбиту медведицю, обзирали рану і подивлялися силу й смілисть Мирослави, що могла вдатися в боротьбу з такою страшною звірюкою.

– О ні, – сказала, сміючись, Мирослава, – без помочі отсього чесного молодця була б я тепер лежала там, як сеся звірюка, пошарпана й закровавлена! Йому від мене належиться велика подяка.

Тугар Вовк якось немов нерадо слухав тої бесіди своєї доньки. Хоч і як він любив її, хоч і як радувався її вибавленню⁶⁰ із великої небезпеки, але все-таки він волів би був, якби вибавив його доньку боярський син, а не сей простий тухольський мужик, не сей «смерд», хоч і як, зрештою, той смерд умів подобатися Тугарові. Та все-таки йому, гордому бояринові, що виріс і великої честі дослужився при князівським дворі, важко було прилюдно віддавати подяку за вирятування доньки – мужикові. Але ніщо було діяти... Обов'язок вдячності так був глибоко вкорінений у наших рицарських предків, що й Тугар Вовк не міг від нього вилагатися. Він узяв Максима за руку і випровадив його наперед.

– Молодче, – сказав він, – донька моя, єдина моя дитина, говорить, що ти вирятував її життя з великої небезпеки. Я не маю причини не вірити її слову. Прийми ж за своє чесне діло подяку вітця, котрого вся любов і вся надія в тій одній дитині. Я не знаю, чим тобі можемо відплатити за се діло, але будь певний, що скоро се коли-будь буде в моїй силі, то боярин Тугар Вовк не забуде того, що тобі завдячує.

Максим стояв при тих словах, мов на грані. Він не привик до таких прилюдних похвал і зовсім не надіявся, ані не бажав нічого подібного. Він змішався при боярських похвалах і не знав, чи відповідати що-небудь, чи ні, а вкінці сказав коротко:

– Нема за що дякувати, боярине! Я зробив те, що кождий на моїм місці зробив би, – за що ж тут дякувати? Нехай донька твоя буде здорова, але на вдячність ніяку я не заслужив.

Сказавши се, він пішов, аби закликати своїх тухольських товаришів. При їх помочі медведицю швидко обдерто зі шкури, а малі медведята перенесено на збірне місце, відки ціле товариство по скінченню ловів мало удатися назад до табору.

⁵⁸ Звинний – спритний (Прим. М. Легкого)

⁵⁹ Вивірка – білка (Прим. М. Легкого)

⁶⁰ Вибавлення – порятунок (Прим. М. Легкого)

Сонце доходило вже полудня і сипало гаряче золотисте проміння на тухольські гори; розігріта живиця сильніше запахла в лісах; гордо і тільки десь-колись помахуючи розпластаними крилами, плавав яструб високо понад полонинами в лазуровім океані. Тиша стояла в природі. Тільки з одного пригірка Зелеменя лунали голоси ловецьких труб і крики ловецького товариства. Лови скінчилися, хоч і не зовсім щасливо. На дрючках несли тухольські парубки поперед ловцями три медведячі шкури і в мішку двоє медведят, а на ношах із галуззя несли боярські слуги позаду товариства окровавленого, задубілого вже трупа нещасливого боярина, що погіб від медведячих лап.

Швидко під проводом Максима дійшло товариство до мисливського табору. Лови були скінчені. Сьогодні ще хотіло ціле товариство вертати домів, зараз, скоро лише по обіді. Дорога була вправді не близька, але Максим обіцяв випроводити товариство простішою лісовою стежкою до Тухлі, а відтам до двора Тугара Вовка. Тухольські пасемці, скоро тільки пообідали, зараз пішли наперед до домів; Максим лишився з боярами, поки слуги здійняли табір і попрятали всі кухонні та ловецькі знаряддя; тоді й боярське товариство вирушило в дорогу з поворотом додому.

II

Стародавнє село Тухля – се була велика гірська оселя з двома чи трьома чималими присілками, всього коло півтори тисячі душ. Село й присілки лежали не там, де лежить теперішня Тухля, але геть вище серед гір у просторій подовжній долині, що тепер поросла лісом і зоветься Запалою долиною. В ті давні часи, коли йде наше оповідання, Запала долина не була поросла лісом, але, навпаки, була управлена і годувала своїх жильців достатнім хлібом.

Простягаючись звиш півмилі вдовж, а мало що не чверть милі в ширину, рівна й намулиста, обведена з усіх боків стрімкими скалистими стінами, високими декуди на три або й чотири сажні, долина тота була немов величезним кітлом, із якого вилито воду. І певно, що воно й не інакше було. Чималий гірський потік впадав від сходу до тої долини високим на півтора сажня водопадом, прориваючи собі дорогу поміж тісні, тверді скали і обкрутившись вужакою по долині, випливав на захід у таку ж саму тісну браму, розбиваючись поміж гладкі кам'яні стіни і гуркотячи ще кількома водопадами, поки чверть милі пониже не впав до Опору. Високі, стрімкі береги тухольської кітловини⁶¹ покриті були темним смерековим лісом, що надавав самій долині позір⁶² ще більшого заглиблення і якоїсь пустинної тиші та відрубності від усього світу. Так, справді, се була величезна гірська криївка, з усіх боків тільки з великим трудом доступна, – але такі були в тих часах ненастанних війн, усобиць і нападів майже всі гірські села, і тільки дякуючи тій своїй неприступності, вони змогли довше, ніж подільські села, охоронити⁶³ своє свобідне староруське громадське життя, яке деінде силувалися чимраз більше підірвати горді, війнами збагачені бояри.

Тухольський народ жив головно скотарством. Тільки та долина, де лежало село, а також кілька поменших порічин, не покритих лісом, надавалися до хліборобства і видавали щороку багаті збори вівса, ячменю і проса. Зате в полонинах, що були, так само, як і всі доокружні ліси, власністю тухольської громади, паслися великі отари овець, у котрих спочивав головний скарб тухольців: з них вони добували собі одіж у й страву, омасту⁶⁴ й м'ясо.

В лісах довкола села паслися корови й воли; але сама місцевість, гориста, скалиста й неприступна, забороняла держати багато тяжкої рогатої худоби.

Другим головним джерелом достатку тухольців були ліси. Не говорячи вже про дрова, котрих мали безплатно і на топливо, і на всякі будинки, ліси доставляли тухольцям звірини, лісових овочів і меду. Правда, життя серед лісів і недоступних диких гір було тяжке, було ненастанною війною з природою: з водами, снігами, диким звіром і дикою, недоступною околицею, – але тота боротьба вироблювала силу, смілість і промисловість народу, була підставою й пружиною його сильного, свобідного громадського ладу.

Сонце вже геть схилилося з полудня, коли з високого верха в тухольську долину спускалося знайоме нам ловецьке товариство під проводом Максима Беркута.

Передом ішов Тугар Вовк з донькою і з Максимом; решта товариства ступала за ними невеличкими купками, гуторячи про перебуті лови та ловецькі пригоди.

Перед очима товариства розкрилася тухольська долина, облита гарячим сонячним промінням, мов велике зелене озеро з невеличкими чорними острівцями. Круг неї, мов височезний паркан, бовваніли кам'яні стіни, по яких п'ялися де-де пачоси зеленої ожини та корчі ліщини. При вході в долину ревів водопад, розбиваючись о каміння сріблястою піною; поуз

⁶¹ Кітловина – улоговина (Прим. М. Легкого)

⁶² Позір – вигляд (Прим. М. Легкого)

⁶³ Хоронити – тут: берегти (Прим. М. Легкого)

⁶⁴ Омаста – жир (Прим. М. Легкого)

водопаду викутий був у скалі вузький вивіз⁶⁵, яким ішлося вгору і далі понад берегом потоку через верхи і полонини аж до угорської країни; се був звисний тодішнім гірнякам «тухольський прохід», найвигідніший і найбезпечніший після дуклянського: десять дооколичних громад, з галицького і з угорського боку, працювали майже два роки над виготовленням сього проходу. Тухольці вложили найбільше праці в те діло, тож гордились ним, як своїм.

– Гляди, боярине, – сказав Максим, зупиняючись над водопадом при вході в крутий, у камені кований вивіз, – гляди, боярине, се діло тухольської громади! Геть ось туди, через Бескиди⁶⁶, тягнеться сеся дорога, перша така дорога в верховині. Мій батько сам витичував⁶⁷ її на протязі п'ятох миль; кождий місток, кожда закрутина, кождий вивіз на тім протязі зроблений за його показом.

Боярин неохітно якось поглянув горами, куди на далекий протяг понад потоком вилася між скалами протерта гірська дорога. Потім глянув долі вивозом і похитав головою.

– Твій батько має велику владу над громадою? – спитав він.

– Влада, боярине? – відказав здивований Максим. – Ні, влади у нас над громадою не має ніхто: громада має владу сама, а більше ніхто, боярине. Але мій батько досвідний чоловік і радо служить громаді. Як він говорить на раді громадській, так не зуміє ніхто в цілій верховині. Громада слухає батькової ради, – але влади батько мій не має ніякої і не жадає її.

Очі Максима блищали огнями гордості й подиву, коли говорив про свого батька.

Тугар Вовк при його словах у задумі похилив голову; зате Мирослава гляділа на Максима, не зводячи з нього очей. Слухаючи Максимових слів, вона чула, що його батько стається для неї таким близьким, таким мов рідним чоловіком, немов вона вік жила під його батьківською опікою.

Але Тугар Вовк ставав чимраз більше понурий, чоло його морщилося, і очі з виразом давно здержуваного гніву звернулися на Максима.

– То се твій батько бунтує тухольців против мене і против князя? – спитав він нараз терпким, різким тоном. Немов болющий дотик, вразили ті слова Мирославу; вона зблідла і позирала то на батька, то на Максима. Але Максим цілком не змішався від тих слів, а відповів спокійно:

– Бунтує громаду, боярине? Ні, се тобі неправду сказано. Вся громада гнівна на тебе за те, що ти присвоюєш собі громадський ліс і полонину, не спитавши навіть громади, чи схоче вона на те пристати, чи ні.

– А так, ще питатися вашої громади! Мені князь дарував той ліс і тоту полонину, і мені ні в кого більше дозволятися.

– Те самісіньке й говорить громаді мій батько, боярине. Мій батько учитькує громаду і радить подождати аж до громадського суду, на котрім те діло розбереться.

– Громадського суду! – скрикнув Тугар Вовк. – То й я мав би ставати перед тим судом?

– Думаю, що й тобі самому се буде пожадане. Ти будеш міг усім доказати своє право, успокоїти громаду.

Тугар Вовк відвернувся. Вони йшли далі вивозом, який закручувався насередині, щоб зробити дорогу не так похилою і не так небезпечною. Максим, ідучи позаду, не зводив очей із Мирослави. Але його лице не ясніло вже таким чистим щастям, як недовго перед тим. Чим чорніша хмара гніву й невдоволення залягала на чолі її батька, тим виразніше почув Максим, що між ним і Мирославою розвертається глибока пропасть. При тім він, дитя гір, не знаючи

⁶⁵ Вивіз – шлях, дорога (Прим. М. Легкого)

⁶⁶ Бескиди – система гірських хребтів у північній смузі Карпат, у межах Польщі, України, Чехії та Словаччини. На сучасній Львівщині розташовані Східні Бескиди. (Прим. М. Легкого)

⁶⁷ Витичувати – визначати, скеровувати (Прим. М. Легкого)

великого світу і високих боярських замислів, і не догадувався, яка широка і глибока була та пропасть на самім ділі.

Зійшли вже на долину. Під водопадом творив потік просторий, спокійний і чистий, мов сльоза, ставок. При його берегах стояли великі шапки перлової шипучої піни: дно найжене було великими й малими обломами скал; прудкі, мов стріла, пструги⁶⁸ блискали поміж камінням своїми перлово-жовтими, червоно цяткованими боками; в глибині затоки долі кам'яною стіною ревів водопад, мов живий срібний стовп, граючи до сонця всіми барвами веселки.

– Що за пречудове місце! – аж скрикнула Мирослава, вдивляючися в водопад і навалені в глибині дико пошарпані скали, обведені згори темно-зеленою габою смерекового лісу.

– Се наша Тухольщина, наш рай! – сказав Максим, обкидаючи оком долину, і гори, і водопад з такими гордощами, з якими мало котрий цар обзирає своє царство.

– Тільки мені ви затроюєте життя в тім раю, – сказав гнівно Тугар Вовк.

Ніхто не відзивався на ті слова; всі троє йшли мовчки далі. Ось уже доходили до села, що розкинулося густими купами порядних, драницями критих хат, густо обсажене рябиною, вербами та розлогими грушами. Народ робив у полю; тільки старі діди, поважні, сивобороді, походжали коло хат, то дещо тешучи, то плетучи сіті на звіра та на рибу, то розмовляючи про громадські діла. Максим кланявся їм і вітав їх голосно, приязно; далі й Мирослава почала вітати старих тухольців, що стояли на дорозі; тільки Тугар Вовк ішов понурий та німий, навіть поглянути не хотів на тих смердів, що сміли супротивлятися волі його князя.

Аж ось наперед села з ними пострічалася дивна компанія. Три старці, убрані по-празничному, несли дорогою на високій, гарно точеній і оздібно сріблом окованій дрючині великий, також сріблом окований ланцюг, вироблений суцільно з одної штуки⁶⁹ дерева в виді перстень, нерозривного і замкнутого в собі.

Понад тим ланцюгом повівала червона, кармазинова, сріблом вишивана хоругов. Три старці йшли повільно. Перед кожним дворищем вони зупинялися і викликали голосно хазяїв по ім'ю, а коли той або хто-будь із жильців дворища явився, вони говорили:

– Завтра на копу! – і йшли далі.

– Се що за дивоглядія? – спитав Тугар Вовк, коли старці почали наближатися до них.

– Хіба ж ти не видав ще такого? – спитав його здивований Максим.

– Не видав. У нас коло Галича нема такого звичаю.

– На копу скликають, на раду громадську, – сказав Максим.

– Я гадав, що попи з корогвою, – почав насміхатися Тугар. – У нас коли скликають на копу, то скликають потиху, передаючи з хати до хати копне знамено.

– У нас копне знамено обноситься по селу отсими закличниками; вони повинні кожного громадянина по ім'ю закликати на копу. І тебе закличуть, боярине.

– Нехай собі кличуть, я не прийду! Нічого мене не обходить ваша копа. Я тут із княжої волі і можу сам збирати копу, коли буду вважати се потрібним.

– Ти сам... збирати копу? – спитав зачудований Максим. – Без наших закличників? Без нашого знамена?

– У мене свої закличники і своє знамено.

– Але ж на твою копу ніхто з наших громадян не піде. А наша копа як осудить, так у нашій громаді й буде.

– Побачимо! – сказав гнівно й уперто Тугар Вовк. В ту саму пору наблизилися наші пішоходи до закличників. Побачивши боярина, закличники поставили знамено, а один із них відізався:

– Боярине Тугаре Вовче!

⁶⁸ Пструг – форель (Прим. М. Легкого)

⁶⁹ Штука – шмат породи (каменю тощо) (Прим. М. Легкого)

– Ось я, – відповів боярин понуро.

– Завтра на копу!

– Чого?

Але закличники на се не відповіли нічого і пішли даліше.

– Не їх діло, боярине, говорити чого, – пояснив Максим, стараючись якомога втихомирити нехиті боярина до тухольської громадської ради. По довшій мовчанці, під час котрої вони все йшли селом, Максим знов зачав говорити:

– Боярине, позволь мені, недосвідному, молодому, сказати тобі слово.

– Говори! – сказав боярин.

– Прийди завтра на копу!

– І піддатися вашому холопському судові?

– Що ж, боярине, тухольська громада судить по справедливості, а справедливому судові хіба стид піддатися?

– Таточку! – вмішалася й Мирослава до тої розмови. – Зроби так, як каже Максим. Він добре каже! Він урятував моє життя, – він же ж не хотів би тобі зле радити; він знає добре тутешні звичаї.

Тугар Вовк знехотя всміхнувся на ту правдиво жіночу логіку, але чоло його швидко знов наморщилося.

– І вже ти протуркала мені уші тим Максимом! – сказав він. – Ну, урятував тобі життя, я і вдячний йому за те, і, коли хочеш, дам йому пару волів. А тут знов о інші річі йде, до яких не слід мішатися ні тобі, ні Максимові.

– Ні, боярине, – відмовив на се Максим, – ти чей не схочеш унизити мене відплатою за моє незначне діло. Ані я, ані мій батько не приймемо ніякої відплати. А то, що я тебе прошу прийти завтра на копу, я роблю тільки з щирої прихильності. Я рад би, боярине, щоб між тухольською громадою і тобою була згода.

– Ну, нехай і так, – сказав вкінці Тугар Вовк, – прийду завтра на тоту вашу раду, але не на те, щоб їй піддатися, а лиш на те, щоб побачити, що се за рада буде.

– Прийди, боярине, прийди! – скрикнув радісно Максим. – Побачиш сам, що тухольська громада вміє бути справедливою.

Приречення Тугара Вовка облегло серце Максимові. Він став веселий, говіркий, показував Мирославі направо і наліво, що було гарного й цікавого довкола, а гарного й цікавого було багато. Наші пішоходи були саме серед села і на середині тухольської долини. Стрімкі скалисті береги китловини світилися по обох боках далеко, мов рівні, високі мармурові мури. Потік плив посеред села, тут же біля дороги, шумів і півився, розбиваючись по каменях, котрими усіяне було його дно, і навіваючи свіжий холод на всю долину. По обох боках потоку, якого береги були досить високі, прорізані в намулі давнього озера, побудовані були кашиці⁷⁰ (загати) з річного каміння і грубих смерекових палів та колод, щоб охоронити село від виливу. Всюди через потік пороблені були вигідні з поруччями кладки, а зараз поза кашицями йшли скопані грядки з фасолею й горохом, що вилися вгору по тичинню, з буряками й капустою, а також загони пшениці, що чистими ясно-зеленими пасмугами простягалися далеко поза хати. Хати були порядно обгороджені і гарно удержувані; стіни з гладкого дилиння⁷¹, не обмазаного глиною, але кілька разів до року митого і скобленого річними черепнищами; тільки там, де одна долина сходилася з другою, в вузьких пасмугах стіни були поліплені глиною і побілені паленим вапном, і виглядали дуже гарно серед зелених верб і груш. При вході до кожного дворища стояли дві липи, між якими прив'язані були гарно плетені в усякі узорі ворота. Майже над кожними воротами на жердці висіла прибита якась хижа птиця: то сова, то сорока, то ворона,

⁷⁰ Кашиця – дамба, загата (Прим. М. Легкого)

⁷¹ Дилиння – дошки (Прим. М. Легкого)

то яструб, то орел, з широко розпростертими крилами і звислою додолу головою; се були знаки духів – опікунів дому. За хатами стояли стайні⁷² та інші господарські будинки, всі під драницями і з грубезних тесаних брусів збудовані; тільки нечисленні обороги⁷³ були з соломи і насто-рошували де-де свої золото-жовті острокруглі чуби догори поміж чотирма високими оборо-жинами.

– Ось мого батька двір, – сказав Максим, показуючи на один двір, нічим не відмінний від інших. Перед домом не було нікого, але двері від сіней⁷⁴ були відчинені, а в стіні до полудня прорубані були два невеличкі квадратні отвори, які вліті оставались або зовсім створені, або закладались тонкими і напівпрозорчастими⁷⁵ гіпсовими плитками і на зиму, крім того, забива-лись дощаними віконницями. Се були тодішні вікна.

Мирослава цікаво позирнула на те гніздо Беркутів, над котрого ворітьми справді висів недавно вбитий величезний беркут, ще й по смерті немов грозячи своїми могутніми залізними пазурами і своїм чорним, у каблук закривленим дзюбом.

Затишно, супокійне і ясно було на тім обійстю⁷⁶; потік відділював його від гостинця⁷⁷, перекинений широкою кладкою, і журчав стиха та плескав кришталевою хвилею о кам'яну загату. І Тугар Вовк позирнув туди.

– Ага, то тут сидить той тухольський владика. Ну, рад я пізнати його. Побачимо, що се за птиця!

Максим хотів попрощати боярина й його доньку і звернути додому, але щось немов тягло його йти з ними далше. Мирослава немов порозуміла се.

– Чи вже вертаєш додому? – спитала вона, відвертаючись, щоб укрити своє помішання.

– Хотів було вертати, але нехай і так – проведу вас іще через тіснину⁷⁸ до вашого двора.

Мирослава втішилася, сама не знаючи чого. І знов пішли вони вниз селом, гуторячи, озираючись на всі боки, любуючись одне одним, голосом, присутністю, одне для другого забу-ваючи все довкола, батька, громаду. І хоча в цілій розмові ані одним словом не згадували про себе, про свої чуття й надії, але й крізь найбайдужнішу їх бесіду тремтіло тепло молодих, пер-шою любов'ю ogrітих сердець, проявлялася таємнича сила, що притягала до себе ті дві молоді, здорові й гарні істоти, чисті та незопсовані, що в своїй невинності навіть не думали про пере-пони, які мусила стрінути їх молода любов.

І Тугар Вовк, що йшов передом у важкій, понурій задумі та міркував над тим, як би то завтра стати гідно і в цілім блиску перед тими смердами та показати їм свою повагу та вищість, – і Тугар Вовк не завважав нічого між молодими людьми; одно тільки гнівало його, що той молодий парубок такий смілий і так поводитьсь з ним і з його донькою, мов з рівними собі. Але до пори, до часу він здержував свій гнів.

Минули вже село і зближались до того місця, де тухольська кітловина замикалася, про-пускаючи тільки вузькою скалистою брамою потік у долину.

Сонце вже похилилося геть із полудня і стояло над вершиною лісу, купаючи своє скісне проміння в спінених хвилях потоку. Від скал, що затіснявали вплив потоку з тухольської долини, лежали вже довгі тіні; в самій тіснині було сумрачно, холодно і слизько. Внизу розби-валася вода потоку о величезне, купами тут навалене каміння, а вгорі високо шуміли величезні смереки і буки.

⁷² Стайня – хлів (Прим. М. Легкого)

⁷³ Оборіг – дерев'яна покрівля на опорах, здебільшого для зберігання сіна (Прим. М. Легкого)

⁷⁴ Сіни – ганок (Прим. М. Легкого)

⁷⁵ Прозірчастий – прозорий (Прим. М. Легкого)

⁷⁶ Обійстя – подвір'я (Прим. М. Легкого)

⁷⁷ Гостинець – битий шлях (Прим. М. Легкого)

⁷⁸ Тіснина – улоговина (Прим. М. Легкого)

Понад самим потоком з обох боків вели проковані в скалах вигідні стежки – також діло тухольців. Якась дрож пройняла Мирославу, коли входила в оту дивовижну «кам'яну браму»: чи то від пануючого тут холоду, чи від вогкості, чи бог знає від чого, – вона взяла батька за руку і притиснулася до нього.

– Яке страшне місце! – сказала вона, зупиняючись у самій тіснині і озираючись кругом та догори. І справді, місце було незвичайне, дике. Потік був вузький, може, на три сажні, не більше, завширшки, і так гладко прорізаний рвучою гірською водою в лупаківій⁷⁹ скалі, що незнаючий був би міг присягнути, що се людських рук робота. А перед самим проходом стояв насторч величезний кам'яний стовп, усходу геть підмитий водою і для того тонший, а вгорі немов головатий, оброслий папороттю та карлуватими берізками. Се був широко звісний Сторож, котрий, бачилось, пильнував входу в тухольську долину і готов був упасти на кожного, хто в ворожій цілі вдирався б до сього тихого, щасливого закутка. Сам Тугар Вовк почув якийсь холод за плечима, зирнувши на того страшного Сторожа.

– Тьфу, яка небезпечна каменюка! – сказав він. – Так нависла над самим проходом, що, бачиться, ось-ось упаде!

– Се святий камінь, боярине, – сказав поважно Максим, – йому щовесни складають вінки з червоного огнику – се наш тухольський Сторож.

– Ех, все у вас ваше, все у вас святе, все у вас тухольське, – аж слухати обридло! – скрикнув Тугар Вовк. – Немовто поза вашою Тухольщиною вже й світу нема!

– Для нас і справді нема світу, – відмовив Максим. – Ми над усе любимо свій кутик, – коли б так кождий інший любив свій кутик, то, певно, всі люди жили б на світі спокійно й щасливо.

Максим у своїй невинній щирості й не розумів, як чутко вколов він у серце боярина тими словами. Він не завважав також, якими злобними очима позирнув на нього Тугар Вовк. Звертаючися до Мирослави, Максим мовив далі спокійним, теплим голосом:

– А про той камінь, про нашого Сторожа, я вам оповім, що чув від батька. Давно то, дуже давно діялось, ще коли велетні жили в наших горах. То тут, де тепер наша Тухля, стояло велике озеро; сеся кітловина була ще зовсім замкнена, і тільки через верх текла вода. Озеро се було заляте: в нім не було нічого живого – ні риби, ні хробачка⁸⁰; а котра звірина напилася з нього, мусила згинутися; а пташина, що хотіла перелетіти понад нього, мусила впасти в воду і втопитися. Озеро було під опікою Морани, богині смерті. Але раз сталося, що цар велетнів посварився з Мораною, і, щоб зробити їй наперекір, ударив своїм чародійським молотом о скалу, і розвалив стіну, так що вся вода з залятого озера виплила і втратила свою дивну силу. Ціла околиця раптом ожила; дно озера зробилося плодючою долиною і зазеленілося буйними травами та цвітами; в потоці завелися риби, поміж камінням усяка гадь, у лісах звірина, в повітрі птиця. За те розлютилася Морана, бо вона не любить нічого живого, і заляла царя велетнів у отсей камінь. Але долині самій не могла нічого зробити, бо не могла назад вернути мертвящої води, що виплила з озера; якби була вернула назад усю воду до краплини і заткала отсей у скалі вибитий прохід, то була би знов царицею наших гір. А так, то хоч цар велетнів і не жив, та проте й Морана не має вже тут власті. Але цар не зовсім погиб. Він триває в тім камені і пильнує сеї долини. Кажуть, що колись Морана ще раз ізбере свою силу, щоб нею завоювати нашу Тухольщину, але отсей залятий Сторож упаде тоді на силу Морани і роздавить її собою.

З дивним чуттям слухала Мирослава тої повісті: вона глибоко щеміла її в серці, – їй так бажалося стати під рукою того доброго і животворного царя велетнів до бою з силою Морани; кров живіше заграла в її молодім серці. Як сильно, як гаряче любила вона в тій хвилі Максима!

⁷⁹ Лупак – м'яка порода каменю (Прим. М. Легкого)

⁸⁰ Хробак – черв'як (Прим. М. Легкого)

А Тугар Вовк хоч і слухав Максимової повісті, але, бачилось, не дуже вірив їй, тільки ще раз обернувся, позирнув на кам'яного тухольського Сторожа і з погордою всміхнувся, немов подумав собі: «От дурні смерди, в якій дурниці покладають свою гордість і свою надію!»

Вже наші пішоходи минули вузький протік тухольського потоку і вийшли на ясний світ. Перед їх очима раптом розкинулася довга, крутими горами обмежена долина Опору, котра ген-ген сходилася з долиною Стрию. Сонце вже клонилося на захід і гарячим пурпуром меркотіло в широких хвилях Опору. Тухольський потік скаженими скоками і з лютим шумом гуркотів додолу, щоб скупатися в Опорі. Його вода, різко відбиваючи в собі заходову червоність, виглядала неначе кров, що бурхає з величезної рани. Довкола шуміли темні вже ліси.

Хвилю стояли наші пішоходи, напуваючись тою безсмертною і живущою красою природи. Максим немов вагувався на якійсь думці, що так і засіла в його голові і силоміць прорисилася на волю. Далі він зібрався з відвагою і приблизився до Тугара Вовка, тремтячи й червоніючись.

– Боярине-батьку, – сказав він незвичайно м'яким і несміливим голосом.

– Чого тобі треба?

– Позволь мені бути твоїм найщирішим слугою...

– Слугою? Що ж, се нетрудно, – прийди з батьком і наймись, коли конче хочеш на службу.

– Ні, боярине, не так ти зрозумів мене... Позволь мені бути твоїм сином!

– Сином? Але ж у тебе є свій батько, і, як чую, далеко ліпший, справедливіший і мудріший від мене, коли завтра буде судити мене!

Боярин гірко, ідовито всміхнувся.

– Я хотів сказати, – поправився Максим, – хотів сказати ще не так. Боярине, віддай за мене доньку свою, котру я люблю дужче свого життя, дужче душі своєї!

Грім з ясного неба не був би так перелякав Тугара Вовка, як ті гарячі, а при тім прості слова молодого парубка. Він відступив два кроки назад і прошибаючим, з гнівом і погордою змішаним поглядом мірив бідного Максима від ніг до голови. Лице його було недобре, аж сине, зуби йому заціпило, губи дрожали.

– Смерде! – скрикнув він нараз, аж дооколичні гори залунали тим проклятим окликом.

– Що се за слова смієш говорити до мене? Повтори ще раз, бо се не може бути, щоб я справді чув те, що мені причулося.

Грізний крик боярина збудив і в Максима його звичайну смілість і рішучість. Він випростувався перед боярином, мов молодий, пишний дубчак, і сказав лагідним, але певним голосом:

– Нічого злого я не сказав тобі, боярине, – нічого такого, що би приносило нечесть тобі або твоїй доньці. Я просив у тебе руки твоєї доньки, котру я люблю, як її ніхто в світі не буде любити. Невже ж між твоїм боярським, а моїм мужицьким родом така велика пропасть, щоб її любов не могла перегатити? Та й чим же ж ти так дуже вищий від мене?

– Мовчи, смерде! – перебив його лютим криком Тугар Вовк. – Рука моя судорожно стискає рукоять меча, щоб заткати ним твою глупу гортанку. Одно тільки рятує тебе від моєї мести, а се те, що ти нині вирятував мою доньку з небезпеки. Інакше ляг би ти в тій хвили трупом за такі слова. І ти, безумний, міг подумати, міг посміти підносити очі свої до неї, до моєї доньки?.. Се за те, що я й вона говоримо з тобою по-людськи, а не копаємо⁸¹ тебе, як собаку! І ти думав, що, рятуючи її від пазурів медведя, ти здобув її для себе, як бранку? О ні! Коли б мало на таке прийти, то воліла б вона згинутися в кривавих обіймах дикого звіра, ніж мала би тобі дістатися!

⁸¹ *Копити* – вдарити ногою (Прим. М. Легкого)

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.